

7^e JAARGANG JULI/AUGUSTUS 2008 - NR 7/8

KUNST one

Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs

THEMANUMMER: HOE LEERT DE DOCENT?

Aan Kunstzone werken de volgende vakverenigingen mee

BDD

Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama

Secretariaat & Administratie, Postbus 178, 8260 AD Kampen
e-mail: info@docentendrama.nl, website: www.docentendrama.nl

NBDK

Nederlandse Beroepsvereniging van Danskunstenaars

Bureau NBDK: Zwanenveld 16-19, 6538 LP Nijmegen. Tel. 024-3430774, fax 024-3430773
e-mail: bureau@nbdk.nl, website: www.nbdk.nl

NVTO

Nederlandse Vereniging voor Beeldend Onderwijs

Secretariaat: Nachtegaallaan 3, 4105 WX Culemborg. Tel. 0345-530524
e-mail: secretaris@nvto.nl, website: www.nvto.nl

VKAV

Vereniging Audiovisuele Educatie

Zwanenkamp 275, 3607 SE Maarssen
e-mail: nieuws@vkav.nl, website: www.vkav.nl

VLBV

Vereniging Leraren Beeldende Vakken

Secretariaat: Kluppelshuizenweg 32, 7608 RL Almelo. Tel. 0546-491745
e-mail: info@vlbv.nl, website: www.vlbv.nl

Het verenigingsjaar loopt van 1 januari t/m 31 december.
Opzeggingen moeten twee maanden voor het einde van het verenigingsjaar plaatsvinden bij het secretariaat van de VLBV.

VLS

Vereniging Leraren Schoolmuziek

Bureau VLS: Kluppelshuizenweg 32, 7608 RL Almelo. Tel. 0546-491745
e-mail: bureau@vls-cmhf.nl, website: www.vls-cmhf.nl

Het verenigingsjaar loopt van 1 januari t/m 31 december.
Opzeggingen moeten drie maanden voor het einde van het verenigingsjaar plaatsvinden bij het secretariaat van de VLS.

KUNST ZONE

Abonnementen: binnenland € 49,75 buitenland € 72,50 studenten € 30,-

Het abonnementsjaar loopt van 1 januari t/m 31 december.
Opzeggingen moeten twee maanden voor het einde van het abonnementsjaar plaatsvinden bij het secretariaat van de stichting.

Colofon

KUNSTZONE

TIJDSCHRIFT VOOR KUNST EN CULTUUR IN HET ONDERWIJS
NUMMER 7/8, juli/augustus 2008

KUNSTZONE wordt uitgegeven door Stichting Kunstzone.

HOOFD- EN EINDREDACTIE

Ruud van der Meer, e-mail: meervdr@home.nl
Jan Verschaeren, e-mail: jhav7608@xs4all.nl

REDACTIE

Jan van Gemert, Saskia van der Linden,
Nicky Selen (muziekkopij: n.selen@hccnet.nl),
Paul Rooyackers, Thea Vuik,
Wil & Hans Weikamp, Janneke van Wijk

VERKOOP ADVERTENTIES

Jan Verschaeren, Kluppelshuizenweg 32,
7608 RL Almelo
tel. 0546-491745
e-mail: jhav7608@xs4all.nl

VORMGEVING EN DRUK

Jaroff Drukwerkmakers&Reproservice,
Heerenveen

STICHTING KUNSTZONE

Secretariaat Maria Langemeijer, Lisztstraat 2,
2651 VL Berkel en Rodenrijs
tel. 010-5114397
e-mail: kunstzone@hetnet.nl
website: www.kunstzone.nl

© STICHTING KUNSTZONE

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN: 1570-7989

PROFESSIONEEL AFSCHEID

De Stichting Kunstzone is tijdelijk onthoofd en uitgehold. De voorzitter, Cees Smit en de bestuursleden Max de Boer en Amir Pool houden het allen, na een uitstekende bestuursperiode, voor gezien. Voor u is dat waarschijnlijk geen probleem, maar de stichting zal deze stevige aderlating toch echt voelen. Een groot kapitaal aan bestuurservaring verlaat onze gelederen om van een welverdiende rust te gaan genieten of om andere functies op zich te nemen. De redactie bedankt jullie voor jullie inspanningen Kunstzone door woelige wateren te loodsen en wenst jullie alle goeds voor de toekomst.

Nog even er flink tegenaan en dan mogen we ons serieus weer in vergetelheid storten. Om u over te halen Kunstzone toch maar mee te nemen hebben we extra ons best gedaan. Zie het kaftje eens zacht glanzen in het warme zonlicht. 'Lees mij, lees mij!', klinkt het door de zoele zomeravond. Welke professional kan daar weerstand aan bieden? De taakgesprekken hebben weer plaatsgevonden. Daar bleek misschien dat u zich toch moet storten op uw verdere professionalisering. De minister maakt ernst met de adviezen uit LeerKracht en doet een duit in het zakje met het instellen van een lerarenbeurs: iedereen van po tot hbo mag zich nascholen. Ook leraren die zich via een cursus of opleiding willen professionaliseren, komen hiervoor in aanmerking. De beurs voorziet in vergoeding van les- en collegegeld, studiemiddelen en reiskosten aan de leraar zelf. De vervangingskosten worden aan de school gecompenseerd. Meer informatie is te vinden op www.minocw.nl/actueel/nieuws/35591.

De redactie heeft weer haar uiterste best gedaan om in dit verband een zinvol nummer samen te stellen. Natuurlijk treft u weer een vol contingent aan muziek en ander belangwekkends. Maar voor u is niets te goed. Kosten noch moeite zijn gespaard en we hebben weer een collectors item. Mijn bijzondere dank gaat uit naar Saskia van der Linden, de adoptiemoeder van dit nummer. Haar bevoegdheid stond borg voor de brede inhoud van het thema van dit nummer: de professionalisering van de leerkracht. In de tijd van promotiecriteria is het pikant om eens te kijken wat er zoal te vinden is voor u om uw portie bij te dragen aan uw feestvreugde. Ik citeer Saskia: 'Geplet tussen de media en wettelijke bepalingen zit de docent die met de POP in de hand aan professionalisering wil doen. Aan de ene kant berichten in de krant dat in het (voortgezet) onderwijs significant minder wordt bij- en nageschoold dan bij andere maatschappelijke sectoren en het maatschappelijk gemopper over de kwaliteit van de docent. Aan de andere kant de 1040 urennorm en de protesten van leerlingen tegen ophokuren. Midden in dit gewoel komen ook de berichten over certificering van de docent en een lerarenregister. Op zo'n moment een themanummer aan professionalisering wijden is een hachelijke zaak. Maar u kunt niet wachten tot dat de politiek zijn positie heeft ingenomen en de ontwikkelingen duidelijk zijn. U moet voor uzelf een weg uitstippelen. Voor u ligt een nummer met 8 artikelen over professionalisering: de mogelijkheden, persoonlijke ervaringen en juridische achtergronden. Genoeg om een zomer lang te bedenken welke scholingsweg voor u het beste is.'

De redactie van Kunstzone wenst u een fijne vakantie!

Ruud van der Meer

Wat er fout ging...

In Kunstzone 6-2008 staat op de pagina's 21 en 22 het artikel *Is vernieuwing verbetering?* over ervaringen met de eindexamens muziek oude stijl en ckv3-muziek. Echter, de naam van de auteur is bij het artikel verkeerd weergegeven. Het is niet Renske Kleijn, maar Renske de Kleijn.

Onze excuses voor deze omissie.

INHOUD

■ Van Kunst krijg je nooit genoeg	4	■ Naar een digitaal examen muziek havo/vwo	20	■ Dyslectisch met bovenmatige interesse in letters	40
■ Docentprofessionalisering 2.0	6	■ Toekomstmuziek	23	■ Actief met ckv	42
■ Werken & studeren	8	■ Belevingswereld	24		
■ Voor wie meer wil weten	10	■ Sacreren	25		
■ De kunst van ná het lesgeven	11	■ Kom op de Cultuurclub!	28		
■ Het Nederlandse bijscholingslandschap	12	■ Noodzaak van een Jazz Impuls	30		
■ Docentendagen	15	■ @Web	33		
■ Bevoegd en bekwaam	18	■ Toppers van het mbo	34		
		■ Bachelors en masters (2)	38		

Rechtsbijstand:
Zie pagina 27

“

Lees mij,
lees mij!

”

OMSLAG:
DoMu-student Maastricht met een leerling van het Sint-Maartens-college
Foto: Willy Arets
Zie 'Sacreren'

V A N D E R E D A C T I E

Van Kunst krijg je nooit genoeg

Over nascholing en bijscholing van docenten kunstgeschiedenis

Jaap Versteegh

Net als de samenleving is ook het onderwijs constant in beweging. In de opleidingsvisie van de universitaire leraaropleiding ICLON van de Universiteit Leiden wordt daarom nadrukkelijk gesteld dat professionele docenten in staat en bereid moeten zijn zich steeds verder te ontwikkelen en zich aan de veranderende omstandigheden aan te passen.

Maar tegelijk is men er zich bewust van het belang van de ontwikkeling van routines, zeker waar het terugkerende taken betreft die noodzakelijk zijn voor het realiseren van doelen. Daarom spreekt men binnen het ICLON over 'lerende experts', waarmee bedoeld wordt dat de docenten-in-opleiding zowel bezig zijn om bepaalde routines op te bouwen als om op basis van inschatting van eigen mogelijkheden stapsgewijs kleine vernieuwingen uit te proberen. Dit lijkt mogelijk lastig te realiseren, maar is natuurlijk in de eerste plaats leuk! Want als je een goede docent wilt worden, moet je niet alleen plezier hebben in het overdragen, maar tevens in het vergroten van je kennis en vaardigheden. 'Als vanzelfsprekend', zo sprak de oude leraar.

Voortgezet onderwijs

Toen ik, eind jaren zeventig, na het behalen van mijn MO-B Tekenen aan Academie Minerva te Groningen, ging lesgeven op een middelgrote rijksscholengemeenschap in het midden van ons land was tekenen een bijvak waarin je, bij ons in ieder geval, geen eindexamen kon doen. Het werd, als ik me goed herinner, in zogenaamde blokuren gegeven in alle klassen tijdens de eerste vier jaren van deze school voor havo en atheneum. Mijn collega en ik stonden er echter op dat het cijfer voor tekenen wél werd meegerekend voor de overgang. Want wij hadden al snel geleerd dat je je vak nog zo boeiend kon maken; als je niet werd meegerekend, telde je niet mee. Zo simpel was dat en zo legden wij onze basis voor gedegen kunstonderwijs. Dit beperkte zich overigens niet tot tekenen alleen. Tot mijn taak als tekenleraar behoorde eveneens, samen met de leraar Frans, het regisseren van het schooltoneel en, samen met de leraar handvaardigheid, het ontwerpen van de betreffende decors. En natuurlijk de organisatie van verschillende andere buitenschoolse culturele activiteiten, zoals het uitnodigen van schrijvers op school, het verzorgen van theaterbezoeken, het organiseren van culturele speurtoch-

ten door de stad, enzovoorts. Dit alles deed ik overigens met veel plezier, want ik leerde al snel dat lesgeven steeds leuker wordt naarmate je je leerlingen beter leert kennen. En van mijn ervaringen als regisseur heb ik tijdens mijn lesgeven altijd veel baat gehad, want in feite is een docent voor de klas als een regisseur van een toneelstuk.

Middelbaar beroepsonderwijs

Helaas besloot de overheid in de jaren tachtig alle rijksscholen te sluiten en werd onze school gedwongen te fuseren met een gemeenteschool. En omdat de vakbonden een afvloeiingsregeling op basis van het aantal dienstjaren hadden bedongen, werd ik als jongste tekendocent van de nieuw te vormen school na tien jaar ontslagen. Mede dankzij mijn ervaring als regisseur en decorontwerper van het schooltoneel kon ik echter weer betrekkelijk snel aan de slag als docent tekenen en esthetica op een middelbare beroepsopleiding voor reclame- en presentatietechnieken, voorheen bekend als Etaleursvakschool. Dat leverde weer een belangrijke leerervaring op: zorg dat je je als vakdocent altijd blijft verbreden, al lijkt je op jouw school goed onderdak, want voor je het weet, sta je op straat. Onderwijs is tenslotte altijd in beweging en dat geldt ook voor de onderwijsorganisaties.

In het mbo voltrok zich in die jaren eveneens een fusieproces waarbij overal in Nederland grote regionale opleidingscentra (roc's) werden gevormd. Onze opleiding bleef echter als specifieke vakschool zelfstandig. Dit had voor mij als nieuwkomer binnen deze school als voordeel dat het gevaar voor mijn ontslag aanzienlijk kleiner was, maar als nadeel dat wij als onderwijsinstituut minder financiële arm-slag hadden en de werving van nieuwe leerlingen een constant punt van aandacht was. Met mijn ervaring als leraar in het voortgezet onderwijs werd ik daarom na verloop van tijd gevraagd, naast mijn baan als docent, als decaan van de opleiding de contacten met de aanleveringsscholen van

nieuwe leerlingen te gaan onderhouden. Dit impliceerde onder meer het geven van voorlichting over onze opleiding op de vele onderwijsavonden en -beurzen her en der in ons land. Hierdoor raakte ik na verloop van tijd goed thuis in de organisatiestructuur van allerlei onderwijsinstellingen in Nederland wat alles bij elkaar een belangrijk nieuw leermoment in mijn onderwijsloopbaan vormde. Want, zo realiseerde ik mij, als docent ben je altijd lid van een schoolorganisatie.

Reorganisatie

Ondanks onze zelfstandige status drong in die jaren echter ook bij ons instituut het reorganisatiegevaar binnen en werden wij als vakdocenten gevraagd, op initiatief van de overheid, zo exact mogelijk in kaart te brengen hoe ons onderwijsprogramma eruit zag en het geheel te ontleden in lesstofonderdelen die als losse onderwerpen behandeld zouden kunnen worden. Maar zoals het totaal soms meer is dan de som der delen, kan de som der delen ook tot minder leiden. En binnen een vak als tekenen is het mogelijk dat iemand die de onderdelen van lijnperspectief, atmosferisch perspectief, kleurenleer en theorie van het répossoir onderwezen heeft gekregen en snapt, toch nog geen landschap kan tekenen. Helaas paste deze afwijking van de regel niet binnen de opvatting van de reorganisatie en werd het vak tekenen op het niveau waarop ik dat onderwees, binnen de opleiding geschrapt. Het maakte voor mij in ieder geval duidelijk dat je als docent van een kunstvak vaak in de minderheid bent en derhalve goed in staat moet zijn je eigen positie te verdedigen, omdat je anders voor je het weet een ondergeschikte rol krijgt toebedeeld. Of géén rol.

Hoger beroepsonderwijs

Gelukkig had ik mij op de opleiding voor reclame- en presentatietechnieken, middels allerlei bijlessen van mijn collega's, geschoold in de speciale techniek van het presentatietekenen en toen er een hogere beroepsopleiding Product Design werd opgericht kon ik daar een parttime baan krijgen als docent tekenen en vormleer. Dat gaf mij de ruimte een lang gekoesterde wens in vervulling te doen gaan: kunstgeschiedenis studeren! Pendelend tussen het lesgeven aan de hogeschool en het studeren aan de universiteit werd ik me, als volwassene, bovendien goed bewust van de betrekkelijkheid van mijn eigen didactische vaardigheden. Als docent is het goed om een zekere routine op te bouwen, maar gevaarlijk om hier zonder zelfkritiek op te blijven voortbouwen. Ik kan het iedere docent aanraden om op middelbare leeftijd weer écht in de collegebanken te gaan zitten. De ingesleten grapjes, het cynisme als buffer tegen teveel betrokkenheid, het blinde vertrouwen op de veronderstelling te weten wat er bij de jeugd leeft; bij controle vanuit de collegebanken blijken ze hun houdbaar-

heidsdatum allang te zijn gepasseerd. Maar jammer genoeg werd de financiering van de verschillende vakken op de hogeschool faculteitbreed verzorgd en hadden wij als relatief goedlopende opleiding Product Design te kampen met geldgebrek en alle gevolgen van dien. Dus toen de Universiteit Leiden te kennen gaf een kunsthistoricus met een eerstegraads lesbevoegdheid te zoeken voor de functie van vakdidacticus kunstgeschiedenis/ckv was mijn keuze snel gemaakt.

Universitair onderwijs

Het mooie van de opleiding binnen het ICLON (Interfacultair Centrum voor LerarenOpleiding en Nascholing) is dat veel van mijn eigen ervaringen uit het onderwijs er verwerkt blijken te zijn in de gehanteerde opleidingsvisie: de rol van de docent als lerende expert, de rol van de vakdocent als specialist binnen zijn vakgebied, de rol van de docent als regisseur voor de klas, de rol van de docent als lid van de schoolorganisatie; het zijn allemaal facetten van het leraarschap die er uitgebreid aandacht krijgen. Het werd begin maart nog eens onderstreept door professor Jan van Driel in zijn oratie getiteld 'Van een lerende vakdocent leer je het meest' bij de aanvaarding van zijn ambt van hoogleraar in dienst van het ICLON. Hier zei hij onder meer, 'Het werk van de docent vergt een combinatie van samengestelde vaardigheden met theoretische en praktische inzichten in zaken die uiteenlopen van vakinhoud, vakdidactiek, adolescentenpsychologie, enzovoorts. Bovendien is het werk voortdurend aan verandering onderhevig: curricula, examenprogramma's en lesmethoden vernieuwen, de maatschappij en dus de leerlingen veranderen, enzovoorts, hetgeen impliceert dat je als docent permanent aan het leren en ontwikkelen bent.' Waar ik aan toe wil voegen: 'Gelukkig maar!' ■

Jaap Versteegh (jaap.versteegh@euronet.nl) is vakdidacticus Kunstgeschiedenis/ckv aan ICLON, Universiteit Leiden (www.iclon.leidenuniv.nl).

Docent-in-opleiding Marije Beertema tijdens een proefles in het kader van de eerstegraads docentenopleiding Kunstgeschiedenis/ckv bij ICLON

Docent-in-opleiding Sanne van Oort tijdens een proefles in het kader van de eerstegraads docentenopleiding Kunstgeschiedenis/ckv bij ICLON

Docent Jaap Versteegh tijdens een tekenles

Docentprofessionalisering 2.0

Je persoonlijke leeromgeving als database?

John Leek

Cultuureducatie en doorlopende leerlijnen, *Werken met eigenwijze professionals*, *E-learning in organisaties*. Zomaar drie titels van cursussen of congressen die mij dagelijks worden aangeboden. Tientallen schitterende flyers en brochures landen van tijd tot tijd op mijn bureau. Ze zijn voorzien van prestigieuze namen. Namen van lectoren, professoren en consultants, maar ook van universiteiten en opleidingsinstituten.

Op de een of andere manier doet zoiets toch wat met je. Ten eerste dwingen dit soort folders je even stil te staan. Zo van: 'Tja, daar heb ik ook mee te maken. Misschien is dat wel wat voor mij.' Ik besluit meestal het foldermateriaal toch maar het ronde archief in te kieperen. Dan gebeurt er soms iets gek. Even is het dan net of ik tijdens het weggevoien het gevoel heb dat ik achterblijf. Het kan zo mooi zijn: die cursus over doorlopende leerlijnen heb ik eigenlijk net nodig. Maar het past niet in mijn agenda. Het is het gevoel dat je net iets belangrijks mist. Dat je achter de feiten aanloopt. Dat is een tweede gevolg van de aanbodmarkt van cursussen en kennis.

Digitale kennisontwikkeling

Kennisontwikkeling en professionalisering kan echter ook op hele andere manieren plaatsvinden. Natuurlijk, een certificaat of diploma op zijn tijd is ook wel eens fijn. Het markeert weer een stap in je persoonlijke kennis. Maar is ook niet altijd garantie voor de directe toepasbaarheid ervan. Met *Beeld en Geluid* organiseerden we in samenwerking met *SchoolTV* in maart jongstleden voor de tweede keer docentendagen. Bedoeld om nieuwe kennis op te doen, te inspireren en te zien hoe audiovisuele media kunnen worden ingezet in de lespraktijk. De reacties waren heel positief. Er blijkt wel degelijk behoefte aan mediawijze scholing, kennisuitwisseling en -ontwikkeling voor leerkrachten. Kennisontwikkeling medio 2008 in de vorm van *education permanente* verloopt voor mij zelf via communities, mailinglists, RSS-feeds, enzovoorts. Belangrijk hierin is in staat te zijn om overeind te blijven in de informatiestromen die ik tot mijn beschikking heb.

In de *Volkskrant* van zaterdag 17 mei (katern *Het Betoog*, pagina 5) beschrijft Jos de Mul hoe in de hedendaagse wereld de metafoer van de database de maatstaf wordt om naar onze wereld te kijken. Hij refereert ook aan een beroemd artikel van Walter Benjamin: 'Het kunstwerk in het tijdvak van de technische reproduceerbaarheid' uit 1936(!). Benjamin's denkbeelden kunnen ons helpen bij het

denken over ons tijdvak van de digitale recombineerbaarheid, aldus de Mul.

Het artikel van de Mul geeft nog eens extra weer hoe ook onze kennisontwikkeling verloopt, indien we gebruik weten te maken van de metafoer van de database. Maar, vroeg ik me af, weten we dat dan allemaal?

De *Vrije Universiteit* houdt zich al langer bezig met het concept van de *Community of learners*, zowel als instrument alsook als cursusaanbod. Het gaat bij dat laatste om het ontwikkelen van een uitdagend cursusonderdeel of een uitdagende opdracht waarin academische oordeelsvorming, samenwerkend leren en onderzoekend leren een centrale plaats innemen. Ook *Second Life* wordt hierbij een terrein waar cursisten een dergelijke community kunnen realiseren. Klinkt zeer interessant.

Er zijn ook bedrijven zoals Dell die virtuele platforms hebben ingezet om hun diensten te verbeteren en hun werknemers te scholen.

Ik realiseer me dat dergelijke voorbeelden voor veel mensen een zeker 'verweggistan'-karakter hebben. En terecht. Want voor gebruikmaking van kennis van anderen, het delen ervan en het zo komen tot veel meer dan de som der delen, kun je ook 'dichter bij huis' blijven. Gewoon samenwerken via MSN en/of mail (en bestaande community-mailinglists) bijvoorbeeld. En af en toe live met elkaar afspreken. Echter, virtuele werkplekken bieden extra mogelijkheden. Zie het als een online game waarin je een team vormt met een gezamenlijke opdracht.

De mogelijkheden van Web 2.0 geven al met al nieuwe mogelijkheden tot professionalisering. Je kunt snel met een aantal mensen een virtuele werkplek regelen en bijvoorbeeld kennis uitwisselen rond thema's als cultuurcoördinator, cultuureducatie, mediawijsheden, enzovoorts.

Waar het echter om gaat is of dit leidt tot kennisontwikkeling en professionalisering. Van professionalisering is pas sprake als er een doelbewust en doelgericht handelen

Foto: Saskia van der Linden

plaats heeft, waarbij tevens sprake is van vooraf bepaalde leeropbrengsten en het geheel gebeurt binnen een afgesproken tijd. Natuurlijk leert een mens ook al doende en al experimenterend. Vaak treden tal van onbedoelde leereffecten op, zeker met nieuwe media.

Database

Wat mij het meest blijft bezighouden uit het artikel van de Mul is de metafoer van de database. Het kenmerk van een database is dat er gegevens in zitten. Om ze erin te stoppen, is niet moeilijk. Wil je dat een ander ze er nog makkelijk uit kan halen, moet je van tevoren al beter nadenken. Om de gegevens eruit te halen moet je weten hoe je moet zoeken.

Al met al gaat het over allerlei vaardigheden en competenties. Als je je persoonlijke leeromgeving opvat volgens de metafoer van de database, krijg je wellicht meteen ideeën over hoe ermee om te gaan.

Conclusie

Mijn conclusie is dan ook: ga vooral aan de slag met dit soort zaken. Je zult waarschijnlijk ontdekken dat je ergens heel goed of wat minder goed in bent. Zo gaat dat nu eenmaal met samenwerken. En doordat samenwerking door de werking en aard van de digitale media veel sneller gaat, kom je ook sneller en harder achter je vaardigheden en tekortkomingen. En achter die van anderen, En als je eenmaal zo ver bent... wordt het misschien toch nog tijd voor een cursus of conferentie.

Zijn die cursusfolders misschien nog niet zo gek...

Misschien krijgt u dan een antwoord op de vraag over de rol van de docent in het tijdperk van de digitale reproduceerbaarheid. ■

John Leek is hoofd Educatie van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. jleek@beeldengeluid.nl.

Werken & studeren

Soms wil ik ook wel een gewoon die bank en die tv

Saskia van der Linden

Op die dag sneller het lokaal op orde maken, harder naar huis fietsen, de dinsdagavondpizza, het quality-time voorleeshalfuurtje, de snelle zoen voor de - net op tijd - binnenwandelende partner, de rijdende trein in: op weg naar die avond voor jezelf en je studie. De tijd staat stil, je kunt je verdiepen in zaken waar je normaal geen ruimte voor maakt.

hbo

Docenten geven opdrachten op met het idee dat je alle tijd van je leven hebt. En heel even krijg je zelf dat gevoel ook: je ontdekt dat je ongekende kwaliteiten hebt. Je creatieve hersenhelft is hyperactief en je hoort jezelf bijzonder intelligente dingen zeggen die bovendien ook door anderen gehoord worden. Halverwege de avond ben je de klassenavond van morgen al vergeten. Een uur later ben je kwijt dat zoonlief bij vertrek een beetje koortsig leek en na afloop in de bar drink je wijn alsof er geen ochtend zal komen, alsof er geen nakijkwerk en docentenvergaderingen bestaan. Een leuke studie is namelijk als een goed boek, een mooie film of een waanzinnig schilderij. Waar of niet waar? Ik leg mijn oor te luisteren en vraag enkele ervaringsdeskundigen hun oordeel.

In het gebouw van de Theaterschool Amsterdam aan de Jodenbreestraat 3 ontmoet ik Lisa van 26. Zij is muziekdocente in het vo. *Claartje*, 46, was zelfstandige, gaf Frans op een middelbare school, beeldend op de pabo en werkt sinds kort bij Cultuurnetwerk Nederland. *Ank* is 60 en is vakleerkracht op de basisschool. De tweedejaars studenten van de Masteropleiding Kunsteducatie in Amsterdam zijn bezig met de laatste loodjes van hun opleiding. *Folkert* Haanstra en *Maria* Wüst zijn docent en studie leider op deze Masteropleiding Kunsteducatie. Afwisselend geven zij hun oordeel over studeren naast je werk.

Wat was eigenlijk het eerste moment dat je dacht, ik wil wel weer?

Lisa: 'Meteen bij het afronden van mijn studie aan het conservatorium, dacht ik, hierover valt veel meer te leren. Maar dat ligt misschien aan mijn leeftijd, dat gevoel. Dit kan voor de komende vijftig jaar toch niet alles zijn?'

Claartje: 'Maar dat ligt niet alleen aan je leeftijd. Toen ik tien jaar als zelfstandige had gewerkt, stond ik opeens voor de klas en moest ik bijscholen om een lesbevoegdheid te halen. Na de betrekkelijke eenzaamheid van

het bestaan van een zzp'er (zelfstandige zonder personeel, red.) dacht ik meteen, wat is dit toch leuk! Dus toen ik na een paar jaar lesgeven op de pabo weer behoefte voelde aan meer inspiratie, uitwisseling, vernieuwing en reflectie, was de keuze snel gemaakt: studeren vind ik leuk!'

Ank: 'Dat staat voor mij ook voorop. Daarbij komt zeker ook dat ik als enige in het vak bij ons op school, weinig feedback krijg. Gevoelsmatig denk ik dat ik wel op de goede weg ben, maar ik wilde dat beter kunnen onderbouwen. Ik wilde in gesprekken met instellingen serieuzer genomen worden als 'schooljuf'. Ik wilde beter weten waar ik het over had, de juiste begrippen hanteren en zo een andere uitstraling krijgen.'

Folkert: 'Dat zien we inderdaad veel. Bijna altijd komt de motivatie om hieraan te melden voort uit een behoefte om zichzelf te dwingen de eigen werkpraktijk te verdiepen. Ze zitten tot over hun oren in het werk en zoeken toch ruimte om te reflecteren en hun keuzes theoretische te onderbouwen. Ze hebben behoefte aan wat ze in België herbronnen noemen. Dat geldt zowel voor de jongste groep die zich na drie tot vijf jaar werken alweer aanmeldt, als voor de groep die al zo'n twintig jaar werkt.'

Maria: 'Onze opleiding is een zware opleiding. Er zit een grote theoretische component in, veel kennisverwerving in het eerste jaar. Studenten vinden het moeilijk, die gedegen literatuurstudie. Dat verantwoord omgaan met de bronnen en daar dan een visie op ontwikkelen. Dat selecteert, maar er komen ook juist daarom mensen op onze opleiding af.'

Lisa: 'Maar om eerlijk te zijn: soms wil ik gewoon weer eens die bank en die tv.'

Claartje: 'Ja, dan wil ik net zoals mijn collega's zijn!'

Ank: 'Ik ben nog maar net aan het werk en kan niet overzien of het mijn carrièreverloop beïnvloeden zal. Nu direct, denk ik, heel weinig, want niemand op school weet eigenlijk dat ik studeer.'

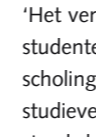
'Er is bij ook bij mijn collega's wel een behoefte om bij te leren, maar dan het liefst heel praktisch. In de klas en tijdens de lesuren. Zij willen door voorbeelden nieuwe dingen leren en ze willen voorbeelden krijgen. Reflecteren zit niet zo in de cultuur van de school en eigenlijk is er ook een angst voor theorie. Toen ik laatst een mondelinge evaluatie leidde, waren mijn collega's heel enthousiast.'

'Ik ervoer bij mijn collega's op de pabo meer het gevoel van 'zoals ik het al jaren doe, is het goed'. Ik moet natuurlijk wel nuanceren, niet alle collega's zijn zo. Bovendien wordt je van heel veel studiedagen en korte cursussen ook niet blij als je de inhoud ziet. Veel te ad hoc en kort geïnspireerd worden, maar vervolgens blijkt het een geïsoleerde bezigheid die geen vervolg krijgt.'

'Ik begrijp het wel. Stel, je werkt full-time, dan is er toch geen tijd of ruimte om ook nog een studie er naast te doen? Zolang je niet vanuit school ondersteund wordt, is het een zware klus.'

'Het verandert wel. Er komen hier inderdaad studenten die in twintig jaar nog nooit iets aan scholing hebben gedaan. Maar financiering en studieverlof worden bij directies van scholen steeds beter bespreekbaar.'

'Onze opleiding is voor de mensen uit het veld en niet in de eerste plaats bedoeld als doorstroom-master, al zijn er wel enkele studenten die direct zijn doorgegaan na hun bacheloropleiding. Studenten selecteren we hier juist op basis van opleiding én ervaring. Het is een praktische en geen academische opleiding. Die ervaringen dienen als input voor het verdere leren en de werkplek wordt gebruikt om het geleerde te toetsen. Daarnaast vind ik het wel erg belangrijk dat de studenten hier een onderzoekende kritische houding krijgen. Dat er niet klakkeloos achter nieuwe onderwijsideeën als het Nieuwe Leren aan wordt gelopen, maar dat er minstens even gekeken wordt wat er door diverse mensen over gezegd en geschreven wordt.'

Welk effect heeft deze studie op je carrière?

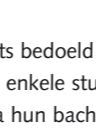

'Ik ben nog maar net aan het werk en kan niet overzien of het mijn carrièreverloop beïnvloeden zal. Nu direct, denk ik, heel weinig, want niemand op school weet eigenlijk dat ik studeer.'

'Dat ken ik. Ik heb in het eerste jaar dat ik studeerde, nooit een vraag van collega's gekregen. Maar ik werk inmiddels wel ergens anders, en dat heeft zeker te maken met deze studie.'

'Voor mij betekent het dat ik mijn functie een andere invulling kan geven. Meer van 'vakleerkracht' naar 'cultuurcoördinator'.'

Dat doe ik zelf. Ondersteuning krijg ik niet, althans geen financiële. Binnen de schoolcultuur is het werken aan je POP nog niet geïnstitutionaliseerd. Men vindt het leuk en weet dat het belangrijk is. Maar men heeft nog niet door hoe en op welke manier het van belang is.'

'Deze master levert een bepaald type educator op. Mensen die in het werkveld met hun leadership-kwaliteiten om kunnen gaan. Die collega's intercollegiaal kunnen leiden naar onderwijsvernieuwingen. Maar ook op vakinhoudelijk gebied of visievorming leren onze studenten beleidsmatiger en minder ad hoc te werken...'

'Bovendien bedienen we een groep studenten uit zowel het primair onderwijs, het voortgezet onderwijs als uit het buitenschoolse gebied, mensen van kunst- en cultuurinstellingen. De studenten maken kennis met al deze werkvelden. We sluiten met onze opleiding aan bij het landelijke competentieprofiel. Dat betekent dat wij onze studenten op drie gebieden scholen: op cultuurhistorisch en kunstfilosofisch gebied, op organisatorisch gebied en op onderzoeksgebied. Dit zal zeker effect hebben op de werksituatie van de studenten en op hun collega's.'

Op welke manier heeft de studie effect op je privéleven?

'Ik krijg ontzettend veel nieuwe impulsen. Ik kijk anders tegen de 'kunst-uitgaanswereld' aan en ga naar andere voorstellingen. En vooral, ik lees de krant heel anders.'

'Zeker als er weer iets over de nieuwe cultuurnota of iets dergelijks in staat. Dan weet ik: 'Daar gaan we het vrijdag zeker over hebben.' Maar wat voor mij persoonlijk geldt, is dat ik ook in mijn privéleven veel meer grote verbanden zie.'

'De vrijdaglessen kunstfilosofie, ik zal het zeker gaan missen! Mijn interesse is enorm gegroeid. Ik was vooral muziekdocent en ben nu veel breder geïnteresseerd.'

'Wat je ziet gebeuren is dat de studenten tijdens hun studie groter gaan denken. Je ziet hen hun werkteerrein verleggen, hun

netwerken uitbreiden en er ontstaan spannende samenwerkingsvormen, tussen beeldend en dans bijvoorbeeld, die na de opleiding gecontinueerd worden. Een andere student raakte via een keuzevak binnen de hogeschool geïnteresseerd in interculturaliteit binnen het kunstvakonderwijs en zet nu een pilot op voor een voor-vooropleiding beeldend in samenwerking met zwarte scholen. Deeltijdwerk en studie is de mooiste mogelijkheid om professionalisering vorm te geven.

We gaan hier echt uit van die combinatie van bachelor-kennis en -werkervaring. De opleiding biedt zo ook een mooi individueel studieperspectief.'

Wat is je mooiste leermoment?

'Dat zijn voor mij de momenten wanneer ik verbanden kan leggen, empirisch naar aanleiding van literatuurstudie en zie dat al die dingen met elkaar in verband staan. Als ik plotseling het geheel overzie, dan ga ik echt blij naar huis.'

'Moeilijk, maar dat was toch wel tijdens mijn stage toen ik met ouders en leerkrachten een hofdans uitvoerde en kon laten zien hoe verweven alles is.'

'Ik heb juist veel gehad aan de onderwijskundige en didactische scholing hier. Voor je stage moet je theorielessen geven. Bij het ontwikkelen van deze theorielessen besteedde ik veel aandacht aan de werkvormen. Dat was erg leuk. Ik verzon opeens heel andere opdrachten. Later, bij het uitproberen van de

lessen, had ik ongelooflijk veel plezier met mijn leerlingen. Je raakt het helaas wel weer kwijt. Te weinig tijd. Maar je krijgt er zoveel voor terug. Ik pak het wel weer op.' 'Interessant vind ik het project 'Interdisciplinair artistiek samenwerken' in het eerste jaar, waarbij de studenten zelf met elkaar aan de gang gaan. De opleiding is niet gericht op de verdere artistieke ontplooiing van de student in zijn discipline, wel op leren samenwerken en elkaars jargon leren verstaan en invoelen. Ook vind ik dat er werkelijk mooie projecten door de studenten zijn ontwikkeld die bovendien continuïteit zullen krijgen. Bijvoorbeeld dat van die student die voor haar educatieproject over dansfilm naar een kokschool is gegaan.'

Voor wie meer wil weten...

Beurs voor leraren

Het ministerie van OCW heeft voor leraren van po t/m hbo die verder willen leren, de lerarenbeurs voor scholing ingesteld. Leraren die een andere bevoegdheid, een hogere graad, extra bekwaamheden of extra kwalificaties willen halen, komen hiervoor in aanmerking. De *Lerarenbeurs* werd zaterdag 24 mei 2008 bekendgemaakt en maakt deel uit van het convenant *Actieplan LeerKracht* dat het ministerie van OCW onlangs sloot met sociale partners in het onderwijs. De beurs voorziet in vergoeding van les- en collegegeld, studiemiddelen en reiskosten aan de leraar zelf. De vervangingskosten worden aan de school gecompenseerd. Meer info staat op www.minocw.nl/actueel/nieuws/35591.

Lerarenweb

Voor goed onderwijs zijn goede leraren nodig. Leraren die van willen weten op het gebied van vakkennis, die didactisch en pedagogisch inzicht hebben, die goed met kinderen en mensen kunnen omgaan en die allerlei relevante onderwijsvaardigheden tot in de puntjes beheersen. Maar hoe bekwaam bent u als leraar? U kunt aan uw leerlingen de lesstof uit het leerboek goed uitleggen en bovendien heeft u een behoorlijke dosis vakkennis en een goed overzicht over de lesstof. Maar mag u uzelf dan ook een goede leraar noemen? In de bekwaamheidseisen voor leraren in het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en het mbo, is een en ander concreet uitgewerkt. Op basis van deze bekwaamheidseisen kan een docent op de website van Lerarenweb kleine scans of grotere evaluaties uitvoeren om te weten te komen hoe het met zijn bekwaamheid zit. Meer informatie vindt u op www.lerarenweb.nl.

Boekman 73: Kunst en opleiding

Nummer 73 van *Boekman*, tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid is helemaal gewijd aan Kunst en opleiding. Ruim honderd pagina's vol met wetenswaardigheden en essays en een cd-rom waarop onder andere een handig overzicht van alle opleidingen. *Boekman 73* verscheen winter 2007 en is te bestellen via www.boekman.nl. Zie ook Kunstzone 1-2008, pagina 45.

De kunst van ná het lesgeven

Thea Vuik

mbo

Als een collega door een muze is beroerd, valt dat in een docentenkamer echt niet van zijn of haar gezicht af te lezen. Dan moeten er creatievere manieren verzonnen worden om dat zichtbaar te maken. Personeelsleden van ROC West-Brabant lopen de kans met hun kunstzinnige werk wel bekend te worden: eind 2005 is er een debuutexpositie in het hoofdgebouw te Etten-Leur geweest en na een tweede succesvolle expositie kregen alle personeelsleden net voor de grote vakantie als zonnig voorproefje het boekje *Zomergevoel* toegestuurd.

Die zomer van 2007 viel achteraf een beetje tegen, maar aan het boekje zelf heeft het niet gelegen. Met een oplage van 4000 exemplaren en prachtig ingebonden ziet het er heel professioneel uit.

'Het is een boek met zomerse verhalen en poëzie door en voor ROC-medewerkers', vertelt een trotse Arianne Verhaegh, terwijl ze me het boekje overhandigt. Verhaegh is communicatieadviseur van ROC West-Brabant en een van de initiatiefnemers van *Doc-Art*. *Doc-Art* wil op allerlei manieren laten zien wat er op kunst en cultuurgebied leeft op en in ROC West-Brabant. Verhaegh: 'Bij elk van de twee tentoonstellingen is er een catalogus uitgegeven, waarin je ook later - na de expositie - kunt zien wat er bij ons nog meer gebeurt naast het lesgeven.' Dat is nogal wat, zoals we zien in de catalogus van de tweede expositie: beeldhouwwerk, schilderijen, fotografie, collages en sieraden. En dat allemaal door meer of minder professionele kunstenaars die als overeenkomst hebben dat ze werken op één van de negen vestigingen van ROC West-Brabant. Niet iedereen komt zomaar in aanmerking voor plaatsing. De stuurgroep *Doc-Art* stelt bij elk project een deskundige jury samen die de inzendingen beoordeelt.

Wat heeft *Doc-Art* momenteel onder handen? Verhaegh: 'We zijn wel gestart met beeldende kunst, maar we willen ook andere vormen belichten. *Zomergevoel* is een literaire uiting en nu zijn we druk bezig met de productie van een (muziek)cd.'

De inzendingen zijn inmiddels gescreend en momenteel vinden in een studio de opnamen plaats. Dat er nog meer projecten op de rol staan, is wel zeker. *Doc-Art* wil haar naam als volwaardig kunst- en cultuurplatform in ere houden.

Het initiatief lijkt mij de moeite waard om eens af te kijken. Dus gauw de docentenkamer in met de vraag wat eenieder zoal aan 'nascholing' doet. Vervolgens mag je de rest zelf invullen.

Ik op mijn beurt spiek een toefje van de achterkant van *Zomergevoel*:

Zegt de ene collega tegen de andere:

'De kaft ligt er nog steeds, toch?

Verleidelijk.

Nu de zomer zelf nog.'

Ricky Hamers (Radius College) ■

Omslag *Zomergevoel*
Afbeelding: Victor van de Lande (Florijn College)

Het Nederlandse bijscholingslandschap

Saskia van der Linden

Het Nederlandse bijscholingslandschap wordt in sterke mate ingekleurd door drie onderwijsadviesbureaus: APS, KPC Groep en CPS. Vanuit welke eigen visie bieden de bureaus professionalisering van docenten? Hoe onderscheiden de drie bureaus zich van elkaar? Tijd om henzelf aan het woord te laten over hun visie, dromen, wensen en ideeën.

Als onderwijsondersteunend instituut steunen jullie docenten en scholen en geven jullie trainingen en studiedagen. Kun je daar in het kort jullie algemene visie op geven?

Onze gezamenlijke passie is investeren in krachtig leren met als doel meer kinderen meer te laten leren. Daarin ondersteunen we scholen op verschillende manieren. Trainingen en studiedagen zijn één manier. Er zijn nog meer vormen zoals bijvoorbeeld workshops, coaching, consultatie, intervisie of interim-werkzaamheden. Wij ontwerpen echter altijd samen met de klant een aanpak die recht doet aan de school en aan de docent. Alles vanuit het idee dat het in de praktijk moet werken en dat een school of docent zelf eigenaar moet zijn van zijn eigen leren.

KPC Groep vormt een intermediair tussen de scholen enerzijds en wetenschappelijke instituten en kenniscentra anderzijds. Dat betekent dat we bij de inhoud van de scholingen kennis verenigen van nieuwe wetenschappelijke inzichten - bijvoorbeeld de nieuwste inzichten over de werking van de hersenen - en de inhoud baseren op de praktijkkennis die we opdoen tijdens ondersteunings- en scholingstrajecten. Daarnaast verzorgt KPC Groep voornamelijk trainingen en scholingen op maat: in samenspraak met de opdrachtgever. Binnen KPC Groep maken we onderscheid tussen een formele benadering van het leren zoals een geplande scholing en een informele benadering van het leren zoals het ongeplande leren tijdens de uitvoering van het werk. Onderzoek laat steeds vaker zien dat de leeropbrengst van informeel leren groter is dan dat van formeel leren. Een nieuw onderwijsconcept - zoals bijvoorbeeld het ontwikkelen van een cultuurprofiel - kan vragen om nieuwe competenties of nieuwe inhoudelijke kennis. Toch kunnen ook deze scholingen een meer informeel karakter krijgen. In de regionale netwerkbijeenkomsten van de cultuurprofiel scholen is daar ruimte voor.

We zien een constante vraag voor nascholing en studiedagen naar diverse thema's. We volgen daarop twee sporen.

Ten eerste beogen we vooral kwaliteit te leveren: we zijn bijvoorbeeld ISO en CEDEO gecertificeerd. Ten tweede sluiten we aan bij wat er leeft in het veld. Maar we bieden ook ons standaard product aan dat altijd op hoge evaluatie-beoordelingen kan rekenen. Daarmee voorzien we nog steeds in een behoefte. Daarnaast proberen we iets mee te geven zodat een bijscholing niet een losstaand fenomeen is, maar dat de docent er later op school mee aan de slag gaat. De implementatie zit ook altijd in de training opgenomen. Met consultancy-trajecten proberen we vooral met de klant mee te denken.

Iedereen kent de algemene waarde van bijscholen, van een leven lang leren, maar wat is volgens jullie concreet de waarde ervan voor de docenten?

In ons werk pendelen wij op en neer tussen theorie en praktijk. Wij denken vanuit de docentenpraktijk met als doel deze te verbeteren. Daarom werken we vaak met docenten aan een pilot of proeftuin om docenten zelf nieuwe ervaringen op te laten doen met bijvoorbeeld een gezamenlijk thema, het werken in een leergebied of in een nieuwe leeromgeving. Praktijk stuurt theorie: vanuit een gezamenlijke reflectie op deze ervaringen ontstaat zo als vanzelfsprekend een werkbaar schooleigen concept. Onze trainingen en workshops ontwerpen we zó dat docenten aan het eind zeggen:

- Ik kan er iets mee in mijn werk.
- Het ging over mij.
- Ik heb iets nieuws geleerd.
- Hier word ik blij van.

Zowel de motivatie om te leren als de arbeidssatisfactie worden vergroot als het geleerde nauw aansluit bij en gebruiks-

waarde heeft voor de eigen beroepspraktijk. Het informele leren van docenten in interactie met elkaar en tijdens het werk sluit hier heel goed bij aan. KPC groep pleit ervoor dat schoolorganisaties meer ruimte creëren voor leeractiviteiten als reflectie, feedbackuitwisseling en kennisdelen. Dit kan onder andere door mogelijkheden te scheppen tot samenwerking, lesbezoek, intervisiegroepen, enzovoorts. Maar uiteraard ook door een veilige cultuur te creëren waarin 'fouten' gemaakt mogen worden en feedback ervaren wordt als iets waarvan geleerd kan worden. Bovendien kan - net zo goed als voor de leerlingen - ook voor docenten een digitale leeromgeving erg nuttig zijn.

We gaan er vanuit dat mensen die anderen iets leren, het ook belangrijk vinden en bereid zijn om zelf te leren. Dat zij naar hun eigen functioneren kijken en reflectief zijn. We zorgen ervoor dat het zinvol is voor de docent of schoolmanager, dat we niet over de hoofden van onze klanten heen werken. Kortom, dat we daadwerkelijk de mensen helpen.

Voor deelnemers heeft een training meerwaarde als het tot een wezenlijke gedragsverandering en een bewustwordingsproces leidt. Wij proberen bagage mee te geven om dat veranderen mogelijk te maken. Hij wordt uitgedaagd om over zijn eigen functioneren na te denken. Hij raakt geïnspireerd.

Op welke manier maken jullie de trainingen praktijkgericht en op welke manier doen jullie aan theorievorming bij de docenten?

In ons werk pendelen wij op en neer tussen theorie en praktijk. Wij denken vanuit de docentenpraktijk met als doel deze te verbeteren. Daarom werken we vaak met docenten aan een pilot of proeftuin om docenten zelf nieuwe ervaringen op te laten doen met bijvoorbeeld een gezamenlijk thema, het werken in een leergebied of in een nieuwe leeromgeving. Praktijk stuurt theorie: vanuit een gezamenlijke reflectie op deze ervaringen ontstaat zo als vanzelfsprekend een werkbaar schooleigen concept. We doen dat door aanwezige voorkennis aan te boren en daar vervolgens met nieuwe kennis en ervaringen bij aan te sluiten. Nieuwe kennis door nieuwe informatie te geven of zelf te laten ontdekken. Nieuwe ervaringen opdoen door het nieuw geleerde toe te passen.

Dat doen we op vijf fronten:

- Wetenschappelijke basis: Trainingen en scholingen hebben altijd een wetenschappelijke theoretische basis. Theorieën helpen immers om praktijksituaties te analyseren en nieuwe praktijken te ontwikkelen.
- Directe koppeling met de praktijk: Transfer wordt verhoogd door zoveel mogelijk aan te sluiten bij de dage-

lijke praktijk van de deelnemers. We werken dan ook met casus die de deelnemers zelf aanleveren.

- Coaching on the job: Ondersteunen bij het implementeren op de werkvloer.
- Intervisie.

Uitwisseling van ervaringen tussen de deelnemers onderling is erg zinvol. We geven de deelnemers zoveel mogelijk

handvatten mee die het blijvend leren binnen de eigen organisatie mogelijk maken.

We doen beiden: we informeren, maar maken steeds die vertaalslag naar het handelen. We willen vooral ervaren leren. Af en toe geven we wel veel informatie, maar we vragen altijd om de theorie in de schoolsituatie in te bedenken. Het stramen is: het aanbieden van een theoretisch kader en daarna oefenen op vaardigheden. Bij heel veel trainingen zit zelfs een attitude vorming, waarbij geleerd wordt anders naar een situatie te kijken. In die zin ligt het accent op de praktijk.

Vinden jullie dat jullie bijscholingen en begeleidingstrajecten voor een docent aangenaam, aantrekkelijk en aardig zijn? En waarom dan wel?

Eigenlijk zou je deze vraag aan onze klanten moeten stellen natuurlijk. Maar als ik evalueer met klanten die ons steeds weer terugvragen, krijg ik het volgende van ze terug.

Werken met APS betekent:

- persoonlijk en echt contact;
- deskundige inhoudelijke begeleiding en coaching;
- professionaliteit;
- een werkbaar aanpak met praktische oplossing.

Wat het bijzonder maakt om met APS-medewerkers van Kunst en Cultuur te werken, is het brede repertoire waarover zij beschikken om meer uit kunst te halen, zoals; kunst gebruiken om te verbinden, te uiten, maar ook door kunst in te zetten als didactische werkvorm om het leren te bevorderen.

Natuurlijk vinden we dat. KPC Groep werkt vanuit het principe van de lerende organisatie. Onze adviseurs en ook onze bijscholingen en begeleidingstrajecten zijn continu in ontwikkeling. Hierdoor kunnen we blijven aansluiten bij de verwachtingen en behoeftes van onze klanten, hun lespraktijk en nieuwe wetenschappelijke inzichten met betrekking tot leren en leerprocessen. Onze adviseurs zijn enthousiast en worden in ons imago-onderzoek door opdrachtgevers getypeerd als deskundig en zeer betrokken. Al deze ingrediënten samen zorgen voor een praktisch bruikbaar, boeiend en aantrekkelijk professionaliseringsaanbod.

Dat zijn verschillende dingen. Bijvoorbeeld de kwaliteit van en de visie op onderwijs.

Met name omdat we graag helpen om die visie met de klant vorm te geven. Daar is veel ruimte voor. We hebben trainers die enthousiast zijn en deskundig en vooral de effecten van de trainingen worden groot genoemd. Wat we terugkrijgen is dat mensen na afloop van een studiedag moe zijn, maar dat iedereen toch energie heeft gekregen. Men komt graag op een training en vraagt vaak een vervolg aan. We hebben langdurige relaties met klanten.

Wij docenten moeten tegemoet komen aan de leerstijlen van de leerlingen, een variatie in werkvormen en materiaal aanbieden waardoor alle van de meervoudige intelligenties aan bod komen. Hoe bieden jullie ons de 'leerstof' aan?

Datzelfde geldt voor onze aanpak in de trainingen of scholing voor docenten. Ook wij variëren met werkvormen, zodat iedereen kan leren.

We reflecteren regelmatig met de groep op onze aanpak en werkvormen en het effect daarvan op het leren van de docenten. En hoe zij deze inzichten dan weer kunnen toepassen in hun eigen lespraktijk. Overigens werken bij APS mensen die gespecialiseerd zijn in het werken met meervoudige intelligentie en leerstijlen en docenten daarover kunnen adviseren en mee leren werken.

Het leren van docenten staat de laatste tijd sterk in de belangstelling. Niet in de laatste plaats, omdat vanuit de beroepsgroep zelf steeds vaker onvrede wordt geuit over de wijze waarop het leren nu plaatsvindt. Zie bijvoorbeeld het SBL-document Onderwijs aan het woord. Wij vinden het vooral belangrijk dat onze scholingen inspireren en enthousiasmeren. Daarnaast zien we graag dat docenten hun creativiteit - waarover veel kunst en cultuurdocenten beschikken - kwijt kunnen. Verder volgen de activiteiten in een traject altijd de doelen die in samenspraak zijn vastgesteld. Dat betekent dat het afhankelijk van het doel heel zinvol kan zijn dat de docent zelf een keer in groepjes werkt of een mindmap maakt.

Wij zijn CEDEO gecertificeerd. Een van de voorwaarden voor deze certificering is dat je als instelling met diverse werkvormen werkt en een beroep doet op diverse leerstijlen. Het blijft evident dat je natuurlijk af en toe informatie moet overdragen. Wij zijn toch vooral van: 'Ga het nu maar eens toepassen en dan krijg je feedback van ons'. Dat gebeurt in de dagelijkse schoolpraktijk praktijk niet veel. Onze ervaring is dat docenten het gewoon leuk vinden om zelf te ervaren wat het is.

Op welke manier onderscheiden jullie je van de andere twee instituten?

Wij zijn vooral goed in het hoe. Daar bedoel ik mee wij helpen scholen en docenten te veranderen, te leren, te ontwerpen en te ontwikkelen. Wij doen dat door trainen, coachen, adviseren. Wij ontwikkelen geen inhoudelijk onderwijs. Wij leren hen dat vooral zelf te doen door ze de tools hiervoor in handen te geven en we leren ze de didactische handvatten hoe ze de curricula het beste kunnen uitvoeren.

KPC Groep levert maatwerk door vóór de start van de scholing of training samen met de betrokkenen de leervraag te formuleren. Daarnaast werkt KPC Groep samen met verschillende universiteiten en is de organisatie betrokken bij diverse netwerken, zoals bijvoorbeeld het netwerk cultuurprofiel scholen. Hierdoor kan KPC Groep scholen helpen om nieuwe inzichten te vertalen naar de (les-)praktijk. Tenslotte streeft KPC Groep naar een integrale benadering waardoor bijvoorbeeld een cultuurprofilering niet alleen gestalte krijgt in de visie van de school, maar ook in het personeelsbeleid, het curriculum en de didactiek van de betrokken docenten.

CPS heeft specialisme op diverse gebieden zoals taal, rekenen, maatschappelijke stage, zorgleerlingen, coaching, trainingen voor middenmanagers en IPB. Wij hebben developmenttrajecten waarbij we uitgaan van competentieprofielen. Voor elke competentie kun je bij CPS terecht.

Wat is het nieuwste, leukste of meest inspirerende scholings- of begeleidingstraject dat jullie momenteel aanbieden?

Op dit moment train ik dirigenten in hoe ze anderen kunnen leren dirigeren. Waar ik heel blij van wordt en mooi vind om te zien is de enorme drang van deze mensen om het geleerde in de praktijk toe te passen. Mensen die hun lessen 180 graden omgooien en ineens hele andere dingen gaan doen én met effect. Dat getuigd van lef en dat is nodig als je echt iets wilt veranderen. Een collega van mij begeleidt op dit moment experimentele scholen met het opzetten van een heel nieuw concept kunstvakken. Heel boeiend omdat het echt trial and error is. Het zoeken met deskundige jonge docenten naar de ultieme vorm; veel in de praktijk durven experimenteren, veel reflecteren, veel plezier en soms een traantje!

KPC Groep organiseert deze zomer een zomerschool over de 7 principes van een rijke leeromgeving. Deze training wordt

aan het einde van de zomervakantie georganiseerd, zodat docenten geïnspireerd en goed geëquipeerd het schooljaar kunnen beginnen. In een prachtige setting, het oude klooster Kapellerput op de Strabrechtseheide, volgen de deelnemers los van de hectiek van alledag, een scholing die aansluit op de wettelijke bekwaamheidseisen zoals bepaald binnen de Wet Beroepen In het Onderwijs (Wet BIO). De zomerschool *7 principes voor een rijke leeromgeving* zorgt dat de deelnemers het schooljaar kunnen beginnen met een pakket kant-en-klare lessen dat geheel voldoet aan de meest recente kennis op het gebied van hersenen en leren en het leerrendement aanzienlijk verhoogt.

De cursussen creatief leidinggeven en de vijf rollen van de docent schieten als eerst

te binnen. Bij de laatste gaat het om de vaardigheden van de docenten. Vooral bijzonder omdat deze cursus zo aansluit bij de praktijk en duidelijk maakt hoe ze sommige rollen op een subtiele manier kunnen bijstellen. Hierdoor is het effect maximaal. Creatief leiding geven is een heel inspirerende cursus, omdat je andere bronnen aanboort dan waar je normaal uit put en dus vanuit verschillende gezichtspunten naar jouw eigen functioneren en dat van anderen kijkt.

Brio, Blue Band of Wajang? Whisky, port of quantro? Tijd om dat eens proefondervindelijk te ontdekken. Met dank aan Noortje de Vries (APS), Evelien Wierds (KPC Groep) en Martie Slooter (CPS). ■

Docentendagen

Ik zit er wel eens aan te denken

Saskia van der Linden

Docentendag is geen bestaand woord. Althans niet in de zin dat er een lemma in het woordenboek staat. Wel *docentenkamer*, *docentenhandleiding* en *docentenvergadering*. Logisch dus dat niemand helemaal exact weet wat een *docentendag* is en dit begrip op geheel eigen wijze invult. De *kamer* en de *handleiding* is voor docenten, de *vergadering* is van docenten.

Een *docentendag*, stel ik me zo voor, is vast voor en van docenten. Maar hoe worden deze dagen voor én van de docent gemaakt? Heeft de docent invloed of weten de aanbieders goed wat de vraag is? Is de invulling van de dag efficiënt informatief, of moet het programma de docent inspireren? Mag deze genieten als op een dagje uit? Is het de bedoeling dat de docent door deze bijeenkomsten bij blijft in zijn vak, of dat de aanbieder zijn product op deze manier beter verkoopt?

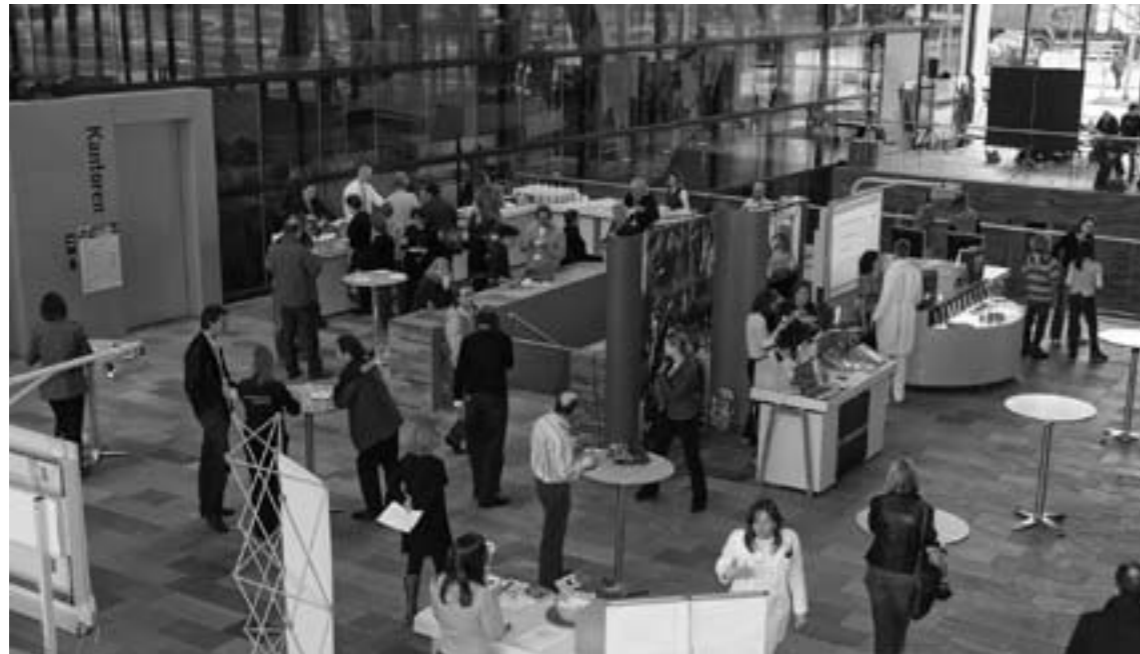
Beeld en Geluid

Beeld en Geluid in Hilversum organiseert elk jaar in het voorjaar een aantal docentendagen. Onder de titels *Mijn digitale verhaal*, *Mijn digitale wereld* en *Mijn digitale cultuur* krijgen de docenten een inkijk in hoe kinderen media als podium gebruiken, hoe de mediawereld van een middelbare scholier er uitziet en hoe het vak ckv zich verhoudt tot de media. Docenten maken kennis met de experience en het archief van *Beeld en Geluid*. Er zijn workshops, dis-

Bij Scapino Ballet

Bij Beeld en Geluid

missies en masterclasses. Daarnaast kunnen docenten zich op de Media Werkplaats laten inspireren door innovatieve mediaprojecten. De dagen zijn vooral bedoeld als algemene deskundigheidsbevordering op het gebied van media. Naast sprekers van buiten die een en ander theoretisch onderbouwen, zijn er workshops waarin de docenten aan het werk worden gezet.

Ik maakte twee van de drie dagen mee. Het gebouw zoemt van activiteiten en enthousiaste docenten, met toch ook die vraag: hoe doe ik dat in mijn onderwijspraktijk? Wanneer kan ik de leerlingen nog gewoon met de verfkwest aan het werk zetten? Waar haal ik de tijd vandaan mezelf nog verder te scholen, want deze dagen zijn voor mij onvoldoende om me op dit nieuwe gebied thuis te voelen? *Beeld en Geluid* steekt qua uitstraling en mogelijkheden af tegen de activiteiten van vele andere instellingen, waar op kleinere schaal zeker zulke mooie dingen plaats vinden. Ik ga eens praten bij het kunstaanbod bij mij in de buurt: Rotterdam.

Scapino Ballet

Bij *Scapino Ballet* staat de overdracht van het vak aan de leerlingen centraal. Op hun docentendagen van wordt het vak zowel theoretisch als praktisch belicht. Docenten maken kennis met de geschiedenis van de dans en er wordt met elkaar over dans gesproken om deze te analyseren, te beschrijven en te interpreteren. Ook krijgen docenten op beide dagen een klassieke en/of moderne barretraining.

Museum Boijmans Van Beuningen

Museum Boijmans Van Beuningen organiseert ongeveer twee keer per jaar een docentmiddag rondom een actuele tentoonstelling. De conservator van de tentoonstelling en een educatief medewerker vertellen de achtergronden van de tentoonstelling. Na afloop vindt er uitwisseling tussen de museummedewerkers en de docenten plaats en krijgen de docenten een map met tentoonstellingsbegeleidend materiaal mee.

Onafhankelijk Toneel

Voor het *Onafhankelijk Toneel* zijn de docentenbijeenkomsten nog praktischer van aard. Het organiseert docentendagen met de scholen die deelnemen aan projecten met het *Onafhankelijk Toneel*. De muziekdocenten en ckv-coördinatoren ontvangen op de bijeenkomst van bijvoorbeeld *The Death of Klinghoffer*, achtergrondmateriaal en maken kennis met de spelers, met de opera zelf en met de zangdocenten die de workshop met de leerlingen uitvoeren. Net als de leerlingen worden de docenten overvallen door een korte zangworkshop, zodat ze meemaken wat hun leerlingen te wachten staat. Omdat het voor docenten soms moeilijk is vrij te nemen, organiseerde het *Onafhankelijk Toneel* een werkontbijt voor docenten van alle scholen in de onmiddellijke omgeving van het theater.

Spacesoup

Heel anders is het concept van *Spacesoup*. Zij organiseert specials, studiemiddagen over architectuur en vormgeving, voor docenten en culturele instellingen. Tijdens de bijeenkomsten komen doelgroep en aanbieders bij elkaar, zodat vraag en aanbod op elkaar afgestemd kunnen worden.

Docenten ontdekken wat mogelijk is op het gebied van architectuur- en vormgevingseducatie in de eigen regio. Culturaanbieders ontdekken hoe *Spacesoup* samenwerkingsverbanden tot stand kan brengen. De dagen worden in samenwerking met de lokale aanbieders van architectuur en vormgeving uitgewerkt.

Soorten en maten

Docentendagen zijn er dus in alle soorten en maten, van algemene scholing voor de docent tot praktische ondersteuning bij de les. Van nadenken over accreditatie tot nadenken over hoe de dagen laagdrempelig gemaakt kunnen worden. Van informatievoorziening tot didactisch onderricht. Een docentendag kies je als docent vrijwel altijd op de inhoud. Toch is het goed om bij de keuze ook andere zaken mee te laten wegen. Waar ben je zelf aan toe: nieuwe impulsen en inspiratie of wil je meer kennis? Voel je je onzeker over hoe een vak het best overgebracht kan worden of ben je zelf vreselijk geboeid en heb je behoefte aan verdieping?

Op de webpagina van *CKplus* staat de rubriek *Docentendagen*: www.ckplus.nl/docent.html. Voor het nieuwe schooljaar zullen daar weer talloze aanbiedingen staan. Zie ook *Actief met ckv* achterin deze Kunstzone.

Doelen en drijfveren

Vergewis je van de doelen van de diverse aanbieders. De een is niet beter dan de ander, maar sluit wel beter aan bij jouw actuele behoefte. Nog even vijf instellingen aan het woord over die drijfveren.

Beeld en Geluid wil dat de docenten een duik te nemen in de digitale leefwereld van hun leerlingen. Media en onderwijs staan centraal. Met masterclasses, sprekers van buitenaf, aanbiedersmarkt met kramen en de uitwisseling tussen de circa 100 docenten in de vele workshops worden de docenten ondergedompeld in een wereld die ze in veel gevallen niet kennen. Daarbij toont *Beeld en Geluid* ook de nieuwste innovatieve mediaprojecten.

De bijscholingen zijn voor *Scapino Ballet* niet zozeer bedoeld als voorlichting. Het gaat om de specifieke overdracht van kennis over het vak dans enerzijds en de beleving ervan anderzijds. Het zijn immers de docenten die het doorgeefluik zijn naar de jongeren. Zij kunnen het gat dicht maken dat er tussen de dansende jongeren en *Scapino Ballet* lijkt te zijn.

Het gaat *Museum Boijmans Van Beuningen* om goede voorlichting. De docenten kunnen zo vooraf goed inschatten of de tentoonstelling en/of het materiaal geschikt is voor hun leerlingen en zich met de klas voorbereiden. Daarnaast is de uitwisseling met de medewerkers van groot belang. Het zijn juist deze contactmomenten met docenten

waarop het museum feedback krijgt.

Onafhankelijk Toneel erkent dat het voor de docenten lastig is om vrij te nemen en speelt daarom op een creatieve manier in op de praktische behoefte van de docent. Het werkontbijt is daar een voorbeeld van, evenals het bundelen van krachten van elf Rotterdamse instellingen. Zij organiseren net als in Amsterdam, Utrecht en Den Haag de *Theater Advies Dag*. Op deze dag wordt een weloverwogen selectie uit het voorstellingsaanbod getoond, worden vakinhoudelijke discussies gevoerd en u wordt geïnformeerd over de educatieve programma's die leerlingen nader laten kennismaken met de geheimen van het theater. Juist doordat docenten vaak geen tijd hebben om bij iedereen apart langs te komen is dit een uitkomst.

Het hoofddoel van *Spacesoup* is dat deelnemers na het bijwonen er direct mee aan de slag kunnen. Daarbij geeft *Spacesoup* een hele goede basis waarbij op lokaal niveau diverse extra's kunnen worden ontwikkeld. Voor een goed product is een samenwerking tussen een school, een culturele instelling en een intermediaire organisatie (zoals bijvoorbeeld de SKVR in Rotterdam) een pre! *Spacesoup* geeft hiervoor de aftrap door de verschillende partijen tijdens de specials met elkaar kennis te laten maken.

Probleem?

Het grootste probleem van al deze inspirerende en leuke docentendagen die ik altijd weer met plezier bijwoon, lijkt toch het ad hoc-karakter. Vol goede voornemens, zeer geïnspireerd en met mappen vol prachtig materiaal kom je van zo'n dag terug. Maar er is vaak onvoldoende vervolg; na een, twee jaar belandt de map op de papierstapel. Een scholennetwerk zoals *Beeld en Geluid* die opzet, is één mogelijkheid. Maar ook de vorm van het *Onafhankelijk Toneel* die de docentendagen koppelt aan projecten met scholen waarbij het vervolg vorm krijgt in een of meer bezoeken van de leerlingen. Maar er kan meer. Waarom beraden instellingen zich niet op de mogelijkheid van stapeling? *Beeld en Geluid* kan dan bijvoorbeeld voor dezelfde doelgroep een serie docentendagen aanbieden die bijvoorbeeld zowel in één schooljaar als over meerdere schooljaren bijgewoond kunnen worden, een soort strippenkaartsysteem. Instellingen met minder middelen kunnen zich gezamenlijk inzetten en inhoud en vorm van de docentendagen op elkaar afstemmen zodat een mini-curriculum ontstaat. Misschien is *Spacesoup* wel een begin op dat pad. De waardevolle maar ad hoc-docentendagen kunnen op deze manier een grotere meerwaarde op langere termijn en binnen een persoonlijk ontwikkelingsprofiel van een docent krijgen. Maar het blijft vooral zaak om als docent goed en vooral kritisch te kijken naar het aanbod! ■

Bevoegd en bekwaam

Arnold Mullink (Individuele rechtspositie VLBV)

Met de komst van de *Wet Beroepen in het Onderwijs* (Wet BIO) in 2006 is naast het bezitten van een getuigschrift om onderwijs te mogen geven, het hebben en onderhouden van bekwaamheden een nieuwe toegevoegde voorwaarde om les te kunnen geven in het primair, het voortgezet en het middelbaar beroepsonderwijs. Over de getuigschriften en het onderhouden van de bekwaamheden door middel van bij- en nascholing gaat onderstaand artikel met het accent op het voortgezet onderwijs.

Bevoegd en bekwaam

Met de invoering van de *Wet BIO* en het *Besluit Bekwaamheidseisen* die per 1 augustus 2006 in werking zijn getreden, is de oude gedetailleerde bevoegdheidsregeling vervallen en daarvoor is een pakket van bekwaamheidseisen in de plaats gekomen.

Een leraar wordt *bevoegd* geacht als hij/zij over een getuigschrift hoger onderwijs beschikt dat is afgegeven voordat de bekwaamheidseisen zijn ingevoerd (1 augustus 2006) en waaraan een onderwijsbevoegdheid is verbonden of als hij/zij een hoger onderwijs-getuigschrift behaald na 1 augustus 2006 heeft dat aan de bekwaamheidseisen voldoet.

Een leraar wordt *bekwaam* geacht als aan de geldende bekwaamheidseisen wordt voldaan. De leraar dient deze bekwaamheidseisen tijdens de loopbaan te onderhouden.

Overgangsrecht

Wie op 1 augustus 2006 in het bezit was van een bevoegdheid voor het geven van onderwijs in een onderwijsvak, wordt geacht te voldoen aan de bekwaamheidseisen zoals vermeld in de *Wet BIO*. Ook deze 'zittenden' zullen in de nabije toekomst moeten aangeven op welke wijze zij aan de bekwaamheidseisen voldoen. Elke leraar zal moeten voldoen aan de bekwaamheidseisen die in algemene zin aan het vak van leraar worden gesteld, maar ook aan de specifieke bekwaamheidseisen die de eigen school stelt, een en ander zoals vastgelegd in het bekwaamheidsdossier.

Voor alle vormen van onderwijs zijn de afspraken die de leraar en de betreffende werkgever maken in het kader van scholing en persoonlijke ontwikkeling van cruciaal belang. In de *cao's* is dan ook de wijze waarop de afspraken die worden gemaakt tussen werkgever en werknemer over de faciliteiten in tijd en/of geld voor uitvoering van

het persoonlijk ontwikkelingsplan en de scholing vastgelegd in het hoofdstuk *Scholing en persoonlijke ontwikkeling*.

Sectoren

Omdat in de *Wet BIO* afzonderlijke bekwaamheidseisen zijn vastgelegd voor vo/mbo en voor het vho (voorbereidend hoger onderwijs = bovenbouw havo/vwo), is in feite nog steeds het onderscheid tussen eerste- en tweedegraads sector en de daarmee samenhangende bevoegdheids/bekwaamheidsregeling van kracht.

Kunsvakken

Voor de beeldende vakken bestaan vanuit de historie voor de vakken tekenen, handvaardigheid en textiele werkvormen een keur aan afzonderlijke bevoegdheden zoals de zogenaamde lagere akten, de akten behaald aan de toenmalige lerarenopleidingen en de staatsdiploma's (MO-A en MO-B). Sinds enige jaren bestaat voor de beeldende vakken nog uitsluitend de ongedeelde opleiding aan een kunstacademie tot leraar met een getuigschrift dat bevoegdheid/bekwaamheid geeft voor het gehele vo, dus tot en met het vho (voormalig eerstegraadsgebied). Voor de vakken muziek, dans en drama bestaan al langer ongedeelde opleidingen tot een eerstegraads bevoegdheid/bekwaamheid.

Bevoegdheid/bekwaamheid

Overgangsrechtelijk zijn de docenten met een tweedegraads bevoegdheid behaald voor 1 augustus 2006 bevoegd en bekwaam voor al het voortgezet onderwijs en het mbo met uitzondering van de vho (het voormalige eerstegraads gebied). Docenten die voor 1 augustus 2006 beschikten over een eerstegraads bevoegdheid, zijn daarmee tevens bevoegd en bekwaam voor het vho.

Wie een ongedeelde opleiding tot leraar in een kunstvak (bachelor) met succes heeft afgerond, is daarmee bevoegd en bekwaam voor het gehele vo (dus ook vho).

Onbevoegd/onbekwaam

Wat kunnen leraren die niet bevoegd/bekwaam zijn, ondernemen om toch bevoegd/bekwaam te worden? Dat kan de tweedegraads leraar zijn die in het vho les wil geven (eerstegraads wil worden) en dus onbevoegd is voor het vho. Dat kan ook de eerste- of tweedegraads leraar zijn die op bepaalde onderdelen van zijn vakgebied onvoldoende bekwaam is. Dat kan ook de ongedeelde opgeleide bachelor (eerstegraads) zijn die constateert nauwelijks of geen opleiding te hebben gehad voor het onderdeel kunst algemeen.

Voor allen bestaat de mogelijkheid om afspraken (over studietijd, vrijstellingen, enzovoorts) te maken met een geaccrediteerde opleiding over de wijze waarop een getuigschrift voor de ontbrekende bevoegdheid of bekwaamheid kan worden behaald. Of dit alles gehonoreerd wordt, is afhankelijk van het aanbod en mogelijkheden van cursussen bij de opleidingen.

Master-opleiding

Een master-opleiding specifiek voor leraren in een van de kunstvakken bestaat (nog) niet en is in feite organiek ook niet nodig. Immers, er bestaat een eerstegraads opleiding die bevoegdheid en bekwaamheid verleent voor het gehele vo: de ongedeelde opgeleide eerstegraads bachelor. De opleiding tot master kunsteducatie behoort al wel tot de mogelijkheden. Het betreft een opleiding die perspectief biedt op een breed scala aan functies, in en buiten het onderwijs. Tenslotte is er de universitaire lerarenopleiding kunstgeschiedenis die leidt tot eerstegraads bevoegdheid/bekwaamheid voor het vak kunstgeschiedenis, ckv kunst algemeen (ckv2).

Scholingsfaciliteiten

De *Wet BIO* biedt de leraar geen scholingsrecht. Wel moet de school de leraar gelegenheid bieden om aan de bekwaamheidseisen te kunnen voldoen. Dit zou ertoe kunnen leiden dat een school scholing oplegt en de leraar die vervolgens voor eigen rekening en in eigen tijd moet volgen. In de *Wet Medezeggenschap* en in *cao's* zijn echter regels en afspraken vastgelegd die ertoe leiden dat het personeel van een school wel degelijk inspraak heeft over de scholing, de daarvoor benodigde financiële middelen, taakbeleid, enzovoorts. Op basis van die afspraken kan een individuele leraar de gewenste of noodzakelijke scholingsfaciliteiten verkrijgen. Daarbij spelen persoonlijke ontwikkelingsplannen (POP's), functionerings- en beoordelingsgesprekken en vooral het bekwaamheidsdossier een belangrijke rol. Het laatste met name in het kader van de beroepskwaliteit en het daarmee samenhangende leraren-

register. De leraar is dus voor wat betreft scholingsfaciliteiten afhankelijk van hetgeen op de school is afgesproken tussen werkgever en medezeggenschapsraad. Helaas komt menige leraar of vaksectie daar pas achter als er concrete scholingswensen zijn en meestal is dat te laat. Een oproep derhalve om toch vooral - juist als vaksectie - actief betrokken te geraken bij het medezeggenschapsgebeuren op de eigen school! Immers, in het formatieplan wordt - met instemming van de GMR - vastgelegd hoeveel geld er beschikbaar is voor scholing en bevordering van de professionaliteit.

Afspraken school-medezeggenschapsraad

In de CAO-VO zijn tussen werkgevers en onderwijsbonden afspraken vastgelegd over scholing en persoonlijke ontwikkeling waardoor de eerder genoemde eenzijdigheid in scholingsrecht sterk afgezwakt wordt. Maar ook hier is aan de medezeggenschapsraad weer veel inspraak - namens het personeel - toegekend:

- de school moet in overleg met de P(G)MR het meerjarigenbeleid voor de professionele ontwikkeling opstellen;
- de school moet in overleg met de P(G)MR een regeling overeenkomen over de voorwaarden waaronder en de wijze waarop scholingsfaciliteiten worden beschikbaar gesteld, ook over de kosten en over opgedragen en niet opgedragen scholing!;
- de school moet in overleg met de P(G)MR een budget vaststellen voor de uitvoering van de eisen gesteld aan de leraar in het bekwaamheidsdossier.

Afspraken school-docent

Op individueel niveau staan in de CAO-VO afspraken waaraan de leraar de school kan houden als het gaat om het persoonlijk ontwikkelingsplan dat eens in de drie jaar moet worden geactualiseerd en geëvalueerd en waarin moet worden vastgelegd:

- het persoonlijk ontwikkelingsperspectief;
- de wensen van de leraar over de professionele ontwikkeling;
- de wijze waarop wordt voldaan aan de eisen van de *Wet BIO*;
- de afspraken over toekomstige inzetbaarheid, scholing en doorstroming naar andere interne en externe functies;
- de afspraken over de aard en omvang van de tijd en gelden die de school beschikbaar stelt.

Voor wat betreft de concrete scholingsfaciliteiten is in de CAO-VO op individueel niveau geregeld dat:

- opgedragen scholing binnen de jaartaak plaatsvindt;
- de kosten van opgedragen scholing voor rekening van de school komen;
- toegekende faciliteiten niet hoeven te worden terugbetaald;

- scholingsfaciliteiten niet mogen worden berekend naar rato van de betrekkingssomvang.

Voor het bekwaamheidsdossier is geregeld dat:

- school en leraar afspraken moeten maken over specifieke scholing en deskundigheidsbevordering in het kader van de voor de leraar vastgestelde bekwaamheidseisen;
- de resultaten worden opgenomen in het bekwaamheidsdossier;
- de school zorg draagt voor adequate facilitering in tijd en geld.

Toekomst

Als gevolg van het onlangs gesloten convenant *Actieplan Leerkracht* komt er niet alleen extra geld voor scholing naar de scholen, maar wordt ook het functiebouwwerk van de school in positieve zin gewijzigd.

Voor het scholingsfonds van en voor leraren is in 2009 € 25 miljoen beschikbaar oplopend tot € 85 miljoen in 2012. Leraren kunnen aanvragen doen om de kosten van

de opleiding en hun vervanging op school te regelen. Daardoor wordt het mogelijk dat elke leraar eenmaal in zijn loopbaan een opleiding met deze regeling kan volgen. Ook ten aanzien van de functies komen er op relatief korte termijn meer loopbaanmogelijkheden. De genoten opleiding wordt weer een belangrijk criterium voor de functiewaardering. Eerstegraads leraren die structureel lesgeven in de bovenbouw van havo en vwo, hebben recht op een LD-functie.

Leraren die extra opleidingen hebben gevolgd of in de praktijk door werkervaring expertise op pedagogisch-didactisch gebied of op het gebied van zorgbreedte of over een eenvoudige tweedegraads of een eerstegraads bevoegdheid beschikken, komen in aanmerking voor een LC-functie. Het aantal LC- en LD-functies zal de komende jaren fors stijgen.

Het is aan de leraren om de professionalisering, de certificering en de registratie in het kader van de *Wet BLO* op te pakken. Vele beroepsgroepen zijn ons al jaren geleden voorgegaan. ■

Naar een digitaal examen muziek havo/vwo

Annemarijn van der Linden

Zoals Nynke de Boer in *Kunstzone 4-2008* in het artikel *CE's kunstvakken op de computer* vermeldde, wil de CEVO in navolging van het vmbo-examen muziek de huidige papieren examens muziek voor havo en voor vwo vervangen door een digitaal examen.

In maart en april van dit jaar is een eerste proef gedraaid: 61 vwo-leerlingen van vier scholen deden mee aan een proefafname van een digitaal examen muziek vwo. De resultaten van de afname waren overwegend positief. Toen de leerlingen werd gevraagd op welke wijze zij het liefst hun eindexamen wilden maken, koos meer dan 80% voor het digitaal examen.

Van papier naar digitaal

De examens muziek havo en vwo zijn dit jaar nog op papier aangeboden. De examenkandidaten luisteren gedurende het examen gezamenlijk naar een cd met tekst- en muziekfragmenten. Zij vullen vervolgens hun antwoorden

in op papier. Doordat de cd klassikaal wordt afgespeeld, maken alle kandidaten het examen in een gelijk tempo. Het examen muziek vmbo wordt al sinds 2006 als beeldschermexamen aangeboden. In dit beeldschermexamen verschijnen de vragen en de bronnen, zoals video- en audiofragmenten, op het beeldscherm. De kandidaten beantwoorden de vragen nog op papier. In een digitaal examen worden de vragen digitaal (op de computer) beantwoord en verwerkt. Op 29 mei hebben vier vmbo-scholen als experiment de digitale versie van het CSE 2008 gebruikt. Van de examens muziek havo en vwo zal wellicht in 2010 een digitale versie voor belangstellende scholen beschikbaar zijn.

Waarom digitaal?

Een digitaal examen heeft voor veel vakken een meerwaarde. Het is bijvoorbeeld mogelijk om vaardigheden aan de orde te stellen die via papier lastig te toetsen zijn. Zo kunnen naast geluidsfragmenten ook videofragmenten worden aangeboden. Dit nieuw inzetbare bronmateriaal zorgt er ook voor dat een digitaal examen voor leerlingen aantrekkelijker is dan een papieren examen. Ook kan een digitaal examen (in de toekomst) een flexibel karakter krijgen, waardoor niet alle leerlingen het examen op hetzelfde moment hoeven te maken. Het voordeel hiervan is dat leerlingen, als ze zijn gezakt, niet een heel jaar hoeven te wachten op het nieuwe eindexamen.

Naast de bovengenoemde meerwaarde van digitale examens in het algemeen, is het voor het examen muziek in het bijzonder een groot voordeel dat examenkandidaten het examen individueel kunnen maken. Zij kunnen in hun eigen tempo het examen doorlopen en zelf bepalen hoe vaak ze geluidsfragmenten willen beluisteren.

Vorbereiding proef digitaal examen

Voordat een digitale versie van de examens muziek havo en vwo wordt ingezet, moet een dergelijke examenvorm getest worden. Een test, georganiseerd door Cito, kent verschillende fases. De eerste fase, een proef op vier scholen met het digitaal examen buiten de examentijd om, is onlangs afgerond. Voordat deze test kon plaatsvinden, werd allereerst het papieren examen vwo 2006 omgezet naar een digitaal examen. Gekozen werd voor een vwo-examen, omdat verwacht werd dat de omzetting van een vwo-examen muziek meer specifiek inhoudelijke oplossingen vergt dan een havo-examen muziek. Tijdens dit proces kwamen twee kwesties aan het licht die om aandacht vroegen:

- Anders dan het examen muziek voor vmbo en havo bevat het vwo-examen een partituur die de leerlingen moeten kunnen 'volgen'. Deze partituur beslaat in het papieren examen meestal een hele pagina. Omdat bronnen in de huidige vorm van het digitaal examen slechts een beperkte ruimte op het beeldscherm kunnen innemen (er moet immers ook ruimte zijn voor de vragen en de antwoordvelden), wordt een partituur op beeldscherm kleiner weergegeven dan op papier mogelijk is. In de proefafname is er dan ook voor gekozen om de partituur in 'delen' aan te bieden. Om op een beeldschermpagina toch een volledige partituur met vragen te kunnen weergeven, moet in de toekomst gebruik gemaakt worden van beeldschermbrede popups, wat in het gebruikte afnamesysteem nog niet mogelijk is.
- Vwo-examenkandidaten moeten melodieën en ritmes kunnen noteren op een notenbalk. In het papieren examen worden de noten genoteerd met een potlood. In de proefafname van het digitaal examen is er voor gekozen om de leerlingen de noten te laten slepen uit

een toolbox boven de notenbalk (zie de afbeeldingen hieronder). De leerlingen kunnen de juiste noot aanklikken in de toolbox en vervolgens naar een plaats in de notenbalk slepen.

Weergave van een notatie-opdracht

Weergave van een gemaakte notatie-opdracht

Opzet van de proefafname

Zoals reeds vermeld is gekozen voor het vwo-examen muziek van 2006, onder andere omdat dit examen destijds positief werd ontvangen door examenkandidaten en docenten muziek. Het examen is omgezet naar een digitaal examen in *CitoTester/Examentester*. CitoTester is een afnamesysteem voor digitale toetsen, waarin toetsen ingepland, afgenomen en gecorrigeerd kunnen worden. CitoTester bestaat uit drie omgevingen. Allereerst wordt de toets door de examensecretaris ingepland in *TestManager*. Vervolgens wordt de toets door de leerlingen gemaakt in *TestCenter* en tenslotte door de correctoren gecorrigeerd in *CorrectieManager*.

De lay-out van het digitaal examen is (meestal) als volgt: aan de rechterkant staan vraag, antwoordveld en (voor dyslectische kandidaten) dyslexieplayer die de tekst ten gehore brengt. Aan de linkerkant staan de bronnen weergegeven en onderaan het beeldscherm staan de vraagnummers. De leerling kan bovenin het scherm zelfstandig het volume regelen en uiteindelijk het examen inleveren door op het kruis rechtsboven te klikken.

Uitvoering van de proef

In maart/april 2008 is het digitaal examen aan 61 leerlingen van vier scholen aangeboden:

- De Waerdenborch (Holten)
- Johannes Fontanus College (Barneveld)
- Liemers College, locatie Heerenmaten (Zevenaar)
- St.-Ludgercollege (Doetinchem).

De leerlingen zagen de proefafname als een goede oefening voor het echte eindexamen. Zij kregen voorafgaand aan het examen een korte instructie over het digitaal

Schermweergave van de examenomgeving

examen en gingen tegelijk van start. De leerlingen waren geconcentreerd aan het werk en als een computer vastliep (wat zeer incidenteel gebeurde) kon een leerling snel zijn examen hervatten op een andere computer. De reeds ingevulde antwoorden bleven bewaard. De leerlingen kregen zoals gebruikelijk 2,5 uur de tijd om het examen te maken. De eerste leerlingen waren na één uur en een kwartier al klaar, maar de meerderheid maakte het examen tussen de 1,5 en 2 uur. Dit is sneller dan aanvankelijk werd verwacht.

Mening van de leerlingen

Na het examen gaven de leerlingen in een enquête hun mening over het digitaal examen. Ze waren over het algemeen positief. Ze waren tevreden over de lay-out van het examen en vonden de muziekfragmenten die ze via de computer beluisterden, van goede kwaliteit. Daarnaast hadden de meeste leerlingen geen moeite met het lezen vanaf het beeldscherm. Ook de partituurgedeeltes waren voor de meesten goed leesbaar, vooral wanneer deze in een popup-scherm werden vergroot. Verder vond de meerderheid het digitaal plaatsen van noten een prettiger manier van noteren dan het tekenen van noten op papier. In het examen konden de meeste luisterfragmenten onbepaald worden afgespeeld. Er waren echter drie luisterfragmenten opgenomen die de leerling, net als in het papieren examen, maar een beperkt aantal

keer kon beluisteren. De leerlingen werd achteraf gevraagd wat zij vonden van deze 'afspeelstop'. 18% van de leerlingen stond hier positief tegenover en 46% neutraal. De meeste leerlingen waren echter van mening dat w/o-leerlingen dit niveau moeten beheersen en dat het zonder afspeelstop wel 'erg makkelijk' zou worden. Uiteindelijk koos ruim 80% van de leerlingen voor het digitaal examen, toen hun de vraag werd gesteld in welke vorm zij hun eindexamen zouden willen maken. De voornaamste reden die de leerlingen gaven, was het werken in eigen tempo. Ze vonden het prettig om individueel het examen te doorlopen en zelf de geluidsfragmenten te kunnen bedienen. Daarnaast zeiden ze dat het fijn was om terug te kunnen gaan naar vragen die ze niet direct konden beantwoorden. Verder gaven ze aan dat zij geconcentreerder konden werken met een koptele-

foon op en vonden zij het beeldschermexamen overzichtelijker dan het papieren examen. Tot slot vonden veel leerlingen het prettiger om de antwoorden te typen dan te schrijven. Fouten kunnen makkelijker worden gecorrigeerd, het typen is netter dan schrijven en gaat vooral ook sneller.

De toekomst

De resultaten van de proef met het digitaal vwo-examen muziek waren overwegend positief. De CEVO zal binnen niet al te lange tijd besluiten hoe het vervoltraject eruit zal zien. Wellicht zal in 2009 een experiment met een digitale versie van het CSE 2009 op een klein aantal havo- en vwo-scholen worden uitgevoerd. Als dat ook positief verloopt, kunnen ter voorbereiding op een verdere landelijke invoering digitale examens muziek havo/vwo daarna voor grotere aantallen scholen beschikbaar komen. ■

Annemarijn van der Linden studeerde aan de Hogeschool voor de Kunsten Amsterdam (opleiding docent muziek). Ze studeert nu Onderwijskunde aan de Universiteit Utrecht. Als stage heeft ze bij Cito onder begeleiding van Herjan Denissen het project 'Naar een digitaal examen muziek vwo' geleid.

Toekomstmuziek

Werken met ontwikkelingen, vernieuwingen en uitdagingen in de praktijk van het muziekonderwijs

Studiedag VLS, Gehrels en O2DM

1 november 2008 in het ArtEZ Conservatorium Enschede

Op 1 november aanstaande komt er voor muziekdocenten een landelijke studiedag met allure. In het ArtEZ Conservatorium Enschede zullen dan zo'n 600 muziekdocenten, vakleerkrachten, docenten die in het basisonderwijs muzieklessen verzorgen, en studenten bijeenkomen. De VLS en de Gehrels Vereniging werken hiervoor samen en hebben de medewerking van alle vakopleidingen Docent Muziek in Nederland verenigd in O2DM, het platform Overleg Opleidingen Docent Muziek. Het thema van de dag richt zich op recente ontwikkelingen, visies en praktijken, die inspirerend zijn voor de ontwikkeling van het muziekonderwijs in Nederland.

De gedachte achter een grote gemeenschappelijk studiedag is om een momentum te scheppen waar veel actuele trends bij elkaar komen. Een dag waarop veel contacten gelegd kunnen worden. Een dag waarop ontwikkelingen getoond en gedeeld worden. Vooral een dag met veel visie, inspiratie en nieuwe praktijkideeën die direct toegepast kunnen worden in de eigen lespraktijk.

De voorbereidingen zijn nog in volle gang. Dus is het nu nog niet mogelijk om een uitgewerkt programma te presenteren. Echter, de thema's die aan de orde zullen komen, zijn wel te geven. Zo zal er veel aandacht zijn voor de verschillende werkgebieden: basisonderwijs en brede school, voortgezet onderwijs en ook andere gebieden waar muziekonderwijs een rol speelt zoals centra voor de kunsten en het mbo.

Er zullen verschillende soorten workshops van 75 minuten - in drie rondes - worden aangeboden. Deze workshops kenmerken zich door een praktische aanpak. Zo komen er workshops die zich richten op het gebruik van multimedia technologie en het werken met YouTube-achtige media, het manipuleren van geluid met multimedia en de verbinding tussen film en muziek. Nieuwe werkvormen en ontwikkelingen in de muziekdidactiek vanuit de wereldmuziek en community-arts zullen worden gepresenteerd. Er is aandacht voor ontwikkelingen in de brede school, expressieklassen en scholen en de samenwerking tussen scholen en

instellingen voor de kunsten en kunstenaars. Natuurlijk is er ook aandacht voor klassikaal musiceren en het werken met allerlei soorten instrumenten in diverse vocale workshops staat op de lijst. Centraal staat deze dag muziek en het maken van muziek. Daarom is er dus ook gedurende de dag veel muziek op allerlei plekken en manieren.

Het is niet zonder reden dat VLS en de Gehrels Vereniging gezamenlijk met alle vakopleidingen Docent Muziek deze studiedag opzetten. Er is veel gaande in het muziekonderwijs. En het belang van muziek in het onderwijs is nog steeds ondergewaardeerd. Het belang van muziek en de kunsten in de ontwikkeling van jongeren is belangrijk. Een grote nadruk op een mentale en rationele stimulering maakt onderwijs eenzijdig. De kunsten hebben de kracht om de gehele mens aan te spreken en leren te verbreden in een belichaamde zin. Er zijn weinig vakken die zo sterk sociaal zijn en zo veel flow kunnen oproepen als muziek. Daarom is het belangrijk dat muziek een steviger positie krijgt in het onderwijs. Een samenwerking tussen de belangrijke vakverenigingen en opleidingen is daarvoor essentieel.

De studiedag in het ArtEZ Conservatorium Enschede, het Muziekcentrum Enschede en het nog te openen Muziekwartier kenmerkt zich tevens door veel muzikale activiteiten en presentaties op verschillende locaties. Ook zal er een uitgebreide markt zijn waar methodes, instrumenten, multimedia ontwikkelingen en dergelijke worden getoond.

De dag begint om 10 uur en duurt tot 17 uur. Binnenkort worden meer gegevens gepubliceerd.

Noteert u nu alvast deze dag in uw agenda.

Contactpersonen voor deze dag zijn:
Frits Evelein (namens VLS en O2DM)
Leo Aussems (namens de Gehrels Vereniging)
Ab Sandbrink (namens O2DM en ArtEZ Conservatorium)

Belevingswereld

OP TIJD

Job ter Steege

Zoals iedereen heb ik een *ergernis-top-drie* of als het allemaal niet meezit een *ergernis-top-10* of meer. Bovenaan staat natuurlijk de *hondenpoep*. Als tweede staat *hondenbeten*. Ik woon vlakbij een parkje waar zonder beperking honden mogen worden uitgelaten.

Behalve poepen, happen de honden ook graag naar mijn enkels als ik door het parkje fiets. Ik word daar héél boos over en roep dan tegen de hondenbezitters: '40.000 hondenbeten per jaar!' of 'Afschieten die kudde!' De huisdierbezitters roepen terug: 'Hondenhater!' of 'Rot op met je fiets!' Nooit hoor ik: 'Bello, hiérrrrrr!'

Als ik weer eens een brugger met een litteken op z'n gezicht zie, vraag ik er naar. Altijd herinneringen aan hondenbeten.

Ik heb natuurlijk ook ergernissen op mijn school. Het is moeilijk om daar een echte top-zoveel van samen te stellen. In elk geval heb ik een gloeiende hekel aan personen die zelf nooit voor de klas hebben gestaan, maar wel in de klaslokalen van een school de dienst uitmaken. Twijfelgevallen zijn personen die wel zelf hebben les gegeven, maar na verloop van tijd fulltime manager zijn geworden. Er zijn goede en slechte ervaringen. Mutatis mutandis heb ik collega's die het voortgezet onderwijs verruilden voor een rustige werkring aan een pabo of een conservatorium, altijd met argusogen bekeken.

Maar dan nu de echte ergernissen in het leslokaal. Tenslotte liggen daar geen drollen, vliegen honden je niet aan en zijn managers uiteraard afwezig.

Bovenaan mijn lijstje staat *te laat komen*.

Ik bedoel *te laat komen van leerlingen*. Ikzelf ben altijd op tijd. Iedereen die mij kent, weet dit. Job ter Steege komt nooit te laat. Dat is helemaal geen verdienste, maar eenvoudig een kwestie van op de juiste wijze de wekker zetten en dan ook daadwerkelijk op de gestelde tijd je bed uitkomen. Bovendien is het ook geen persoonlijke verdienste, want ontzaglijk veel mensen komen nooit te laat.

Te laat komen is onvergeeflijk, behalve bij overmacht. Overmacht is een ongeval, een ongeluk of ziekte. Al het andere zijn smoezen en waardeloos gestamel. Ik ben nu 60 jaar oud en ben maar een keer of drie door overmacht te laat gekomen. Een ziek kind, een gebroken fietsketting en een buschauffeur die zich in zijn route vergiste. Dat laatste gebeurde nota bene toen ik op weg was naar mijn doctoraal examen. Uiteraard kwam ik toen niet te laat voor dat examen, maar slechts iets later dan ik had gepland. Voor een examen ben je vanzelfsprekend heel ruim voor het tijdstip van

ondervraging aanwezig. Dus een werkelijk probleem deed zich niet voor. Leerlingen die in mijn les te laat komen, wil ik soms flink aanpakken. Dat komt omdat het ook de taak van een muziekdocent is leerlingen op te voeren.

Ik vind dat te laat komen een vorm van minachting is naar degene met wie je op een bepaalde tijd hebt afgesproken. Maar afgezien van dit persoonlijk affront, wat is te laat komen in de les hinderlijk! Juist de eerste tien minuten van een les (instructiel) zijn zo ongelooflijk belangrijk. En dan komen de telaarcomers binnen. Er is plotseling geen aandacht voor de docent, want iedereen kijkt naar de telaarcomer. Nadat de telaarcomer zich met een telaar-briefje bij de docent heeft gemeld, gaat hij of zij vaak omstandig zitten. Aldaar volgt áltijd conversatie met belendende leerlingen en moet er met veel gedoe een tas of wat dan ook worden uitgepakt. Tenslotte pelt de telaarcomer zich uit jas of jack (jassen mogen bij ons op school het lokaal in om diefstal te voorkomen) en iedereen heeft uitzicht op de zoveelste kleurige onderbroek, string of navel.

In elk geval mag de docent zijn of haar les weer opnieuw opstarten. Als de situatie het toestaat, onderhoud ik telaarcomers over hun hinderlijke te laat komen. Daarbij haal ik er graag het koninklijk huis bij: 'Weten jullie wie er in Nederland nooit, maar dan ook nooit te laat komt? Dat is de koningin.' Er is een heel plezierige regel voor de leden van het koninklijk huis. Ik vertel een klas dan dat men zich houdt aan een Frans gezegde uit 1820: '*L'exactitude est la politesse des rois.*'

Alvorens dit te vertellen, waarschuw ik de leerlingen dat ik een kort moment Frans zal spreken. Voor het geval ze denken dat ik een epileptische aanval krijg. Men dient in het onderwijs op alles te zijn voorbereid. '*L'exactitude est la politesse des rois*' betekent 'De nauwgezetheid (het op tijd komen) is de beleefdheid der koningen'.

Als koningin Beatrix om half drie 's middags bijvoorbeeld een ziekenhuis zal openen, kun je er vergif op innemen dat enkele minuten voor half drie de hofauto de oprijlaan van dat ziekenhuis komt opknerpen. Als de koningin ergens te laat komt, is er altijd sprake van overmacht. Het journaal of de krant zal zulks zeker melden.

Te laat komen is onzin. Als elke leerling die op tijd komt tien euro ontvangt, zijn er geen telaarcomers. Telaarcomers zijn bovendien haast altijd dezelfde.

De docent lijkt machteloos. De enige oplossing voor het probleem is dat de docent te laat met de daadwerkelijke les begint. Maar ja, dat vind ik weer zonde van de tijd en bovendien beloon je dan natuurlijk de leerlingen die te laat hun nest uitkomen.

Beter zijn strafregels. Honderd maal schrijven: '*L'exactitude est la politesse des élèves.*'

Het helpt. ■

Sacreren

Kunstenintegratie in de bovenbouw van het vo

vo/hbo

Rob van den Berg

Vanuit het project Integratieweek van opleiding Docent Muziek aan het conservatorium te Maastricht hebben elf studenten een muzische performance gecreëerd. In samenwerking met het 125 jaar bestaande Limburgs Symfonie Orkest hebben deze tweedejaars studenten negen weken intensief gesleuteld aan hun muzikale producten die leidden tot een performance.

De thematiek binnen de opdracht was nauw verbonden met het expressionistische orkestwerk *Le Sacre du Printemps* van Igor Stravinsky. Bijzonder detail in het geheel was het feit dat deze performance tevens zou worden uitgevoerd in het voorprogramma van het gelijknamige concert door het Limburgs Symfonie Orkest. Uitgaande van dit stuk is er een keuze gemaakt om een aantal zeer typerende elementen uiteen te zetten en te integreren in het ontwerp- en productieproces.

Le Sacre du Printemps omvat additieve ritmiek, heeft geen muzikale zinsontwikkeling en zet geen functionele harmonie in. Daarnaast hebben de integratie van volksmuziek en de gebruikte symbolieken een bepalende kleur en verbeelding aan dit stuk gegeven. De wijze waarop de première van het orkestwerk en de dansuitvoering plaatsvonden, de reacties van het publiek en de tumult dat dit met zich meebracht, zijn mede bepalend geweest voor de beeldvorming en plaatsbepaling van dit stuk in de muziekgeschiedenis.

Met dit muzikale statement zette Stravinsky de muziekwereld op zijn kop.

Dit beeld heeft ook zijn stempel gedrukt op het voorbereidend proces naar deze projectweek. Want naast het produceren van een muzische performance, stond in deze projectweek een intensieve samenwerking met leerlingen uit het voortgezet onderwijs op het menu. In tegenstelling tot andere jaren waarbij samengewerkt werd met leerlingen uit de onderbouw, was deze keer gekozen voor een groep bovenbouwleerlingen met muziek in het vakkenpakket. En de verwachting om een week lang met leerlingen te werken met *Le Sacre Du Printemps* zou uiteraard enig stof doen opwaaien, zo werd verwacht!

Projectweek

Tegen het eind van het tweede studiejaar aan de opleiding Docent Muziek aan het Conservatorium te Maastricht staat een projectweek gepland waarin studenten in de beroepspraktijk muzikaal en dramaturgisch gaan werken met leerlingen. In deze situatie is dat het voortgezet onderwijs. De achterliggende gedachte hierbij is om op authentieke wijze en onder begeleiding een kunsteducatie

Uitvoering door leerlingen
Sint-Maartenscollege
Foto: Willy Arets

DoMu-student Maastricht met leerling Sint-Maartenscollege
Foto: Willy Arets

tieve rol te vervullen in het werkveld. Vanuit de ervaringen die tweedejaars studenten opdoen in hun voorafgaande (individuele) stage, worden nu in *creative teams* workshops voorbereid en uitgevoerd met als doel om een creatief proces en product te bewerkstelligen dat uitmondt in een muzische performance. Dit creatieve proces wordt door de groep tweedejaars studenten eerst zelf doorlopen in een voorbereidend traject dat voorafgaat aan de projectweek en afgesloten wordt met de uitvoering van de door de studenten gecreëerde performance. Deze uitvoering is tevens de start van de *Integratieweek* en hierbij is de deelnemende groep leerlingen van het voaanwezig om indrukken op te doen ter inleiding op hun projectweek.

Sacreren en associëren

'Inspiratie komt soms uit je tenen, of soms zomaar bovendrijven.' De wijze waarop originele creativiteit ontstaat is niet altijd even bevattelijk. Maar er zijn manieren om originaliteit en creativiteit op te roepen. Muzische kunstenaars, en met name Stravinsky lieten 'nieuwe' ideeën voor de 'Sacre' voeden door authentieke volksmuziek. Daaruit kon hij elementen filteren die mede bepalend waren voor het ontstaan van de muziek.

Het verbouwen en verwerken van deze bestaande muzikale elementen en hier op 'collage-achtige' wijze mee schuiven en plakken zijn creatieve elementen die Stravinsky typeren als componist. Het op deze wijze muzikaal componeren inspireert en biedt student en leerlingen een handvat om bestaande muzikale elementen te selecteren en eenzelfde muzisch creatief proces te laten ondergaan. Oftewel het 'sacreren' van muziek, volgens een van de deelnemende leerlingen.

De werkvorm associëren biedt in een dergelijk proces enorm veel differentiatiemogelijkheden. Het blikveld verbreedt zich. Dit noemen we ook wel creativiteit, en dwingt ons om

nieuwe onbegaande (kunstzinnige) wegen te bewandelen. Deze manier van werken brengt je op nieuwe originele ideeën en geeft meer keuzemogelijkheden bij het bepalen van de kunstzinnige route. Associëren is niet alleen belangrijk in het eigen creatieve denken, maar ook een essentiële didactische vaardigheid van 'creatieve' docenten. Deze doelgerichte en creatieve werkvorm is een vaardigheid voor het oproepen van inspiratie of het in werking zetten van een creatief proces bij de kunstenaar. Leerling, student en docent worden op deze wijze gezien als 'kunstenaar'.

Associëren

Een voorbeeld van de didactische werkvorm associëren: Je zit in een kring. De eerste deelnemer spreekt een woord uit. Dit roept uiteraard een beeld, woord of idee op bij de anderen. De eerstvolgende in de kring reageert direct op dit woord door de eerste gedachte (associatie) uit te spreken. Zo ga je de kring rond. Dus bijvoorbeeld: lente-weide-koe-melk. In dit voorbeeld zijn de associaties erg kort. Daarmee wordt bedoeld dat de vergelijking/gedachte erg dicht bij het origineel staat. Stimuleer in dat soort gevallen bredere associaties op te roepen. Dus niet direct gerelateerd aan het uitgangsprincipe.

Een goede differentiatie op deze werkvorm kan plaats vinden door niet het eerste woord dat in je opkomt, uit te spreken, maar het tweede of derde woord waarbij je verdere associaties maakt. Je maakt in gedachten dus een soort hinkstapsprong! Bijvoorbeeld het woord 'leven'. Het eerstvolgende woord dat opkomt, kan bijvoorbeeld 'dood' zijn. Dit woord spreek je echter niet uit, maar je gebruikt het als nieuwe inspiratie voor een tweede woord, bijvoorbeeld 'nooit'. Met dit woord wordt verder geassocieerd. Met deze didactische werkvorm ontstaan bij leerlingen

en studenten goede creatieve, wildvreemde en originele concepten. Bovendien komt iedereen aan bod bij deze werkvorm in het creatieve groepsproces, hetgeen in klas-sensituaties niet altijd gegarandeerd is. Bovenstaande associatievorm hebben we ook in de projectweek toegepast.

Daarna zijn elementen van Stravinsky's werkwijze toegevoegd. Uit de associatieronde kwam een serie van woorden die ogenschijnlijk niets met elkaar te maken hadden. Met deze woorden werd een zin geformuleerd. Vervolgens werkten de studenten een korte muzikale frase uit die opgebouwd was uit additieve ritmes. Deze frase was korter of langer dan de tekst en werd onder de zin geplaatst waardoor de woorden in een bepaald ritme werden uitgesproken en bij herhaling in het ritme steeds verschoven. Dit leidde tot een abstract en verrassend ritmisch geheel dat aan de tekst een heel andere betekenis gaf. Tenslotte werden er bewegingen toegevoegd. De bewegingen werden gekoppeld aan de tekst, maar door het verspringende ritme kregen de bewegingen een onverwacht en verrassend karakter. Boeiend om te zien hoe vanuit het 'niets' een performance ontstond. In het ontwerpproces (de brainstormfase) hebben studenten op deze wijze gewerkt om vanuit bestaande concepten verder te komen in het creëren van 'nieuwe kunst'. Het thema *Le Sacre du Printemps* is in dit geval ook zeer dankbaar ontvangen vanwege de zeer brede creatieve uitvalsmogelijkheden die het stuk al met bij zich draagt. ■

Rob van den Berg is didacticus en stagebegeleider aan het Conservatorium te Maastricht en vakdocent ckv muziek van de afdeling vmbo van het Sint Maartenscollege te Maastricht. r.w.t.vandenberg@hszuyd.nl.

Bereikbaarheid helpdesk IRP

voor vakbondsleden

T/m 4 juli aanstaande zijn zowel de VLBV-helpdesk als de VLS-helpdesk normaal bereikbaar. Voor algemene vragen die te maken hebben met uw individuele rechtspositie kunt u op de gebruikelijke tijden bij beide helpdesks terecht. Voor specifieke vragen die u als leraar beledende vakken of als leraar muziek aangaan, kunt u het beste contact zoeken op de tijden dat de VLBV- respectievelijk de VLS-helpdesk bereikbaar is.

Van 5 juli t/m 17 augustus zijn beide helpdesks gesloten.

In noodgevallen kunt u in die periode alleen schriftelijk of per email via info@vlbv.nl (voor VLBV-leden) of via bureau@vls-cmhf.nl (voor VLS-leden) contact opnemen en vervolgens zal - indien noodzakelijk - contact met u opgenomen worden.

Vanaf 18 augustus zijn de VLBV-helpdesk en de VLS-helpdesk weer normaal bereikbaar: De normale bereikbaarheidstijden kunt u vinden in Kunstzone 6-2008.

VLBV-Rechtspositie
Arnold Mullink
De Beuk 9
6941 ZA DIDAM
(0316) 294346
rechtspositie@vlbv.nl

VLS-Rechtspositie
Amir Pool
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL ALMELO
(023) 5478832
rechtspositie@vls-cmhf.nl

Kom op de Cultuurclub!

Marco van 't Hoff

In september 2007 ging op initiatief van de cultuurcommissie van CSG Prins Maurits uit Middelharnis de Cultuurclub van start. Na inschrijving aan het begin van het schooljaar trokken de cultuurclubleden op hun vrije zaterdag naar Brussel.

Cultuurclubleden zijn belangstellend en willen verder kijken dan het plein van hun school. Ze krijgen de kans erop uit te gaan, naar concerten, tentoonstellingen, musea of een bezoek aan een grote stad. Wat doe je als plattelands-school om leerlingen met cultuur in aanraking te brengen?

Cultuurcommissie

Al enkele jaren is op CSG Prins Maurits een cultuurcommissie actief. Docenten uit de vakgebieden Nederlands, Frans, tekenen, handvaardigheid, muziek en cvk organiseren culturele activiteiten in en buiten de school. Zo was er in de school een *Middeleeuwendag* voor de tweede klassen, werden de trappenhuizen voorzien van raamgedichten, waren er de cultuurdagen *Ga je mee naar...* en genoten leerlingen van miniconcerten door een Tsjechische a capella-groep. Deze activiteiten zullen in groepsverband ook in de toekomst doorgang vinden, maar de cultuurcommissie wil meer.

Ga je mee naar...

Het concept van de cultuurdagen *Ga je mee naar...* voor de tweede klassen blijkt bij de leerlingen goed te wer-

ken. Ze kunnen voor zo'n dag een activiteit kiezen. Voor meer dan 300 leerlingen een aanbod maken vergt wel enige creativiteit, maar binnen een team zijn er genoeg specialisten die een onderdeel voor hun rekening willen nemen. Daar is dan ook goed gebruik van gemaakt. Het volgend programma werd aangeboden: schilderen in de Zoo van Antwerpen, fietsen langs burchten en kastelen, je eigen song opnemen in een studio, architectuurroute in Rotterdam, Delft en Delfts blauw, Joods Amsterdam en de Romeinen in Xanten (Duitsland). In verband met de organisatie moeten leerlingen een eerste, tweede en derde keus aangeven.

Na aan aantal jaren concludeerde de commissie dat de reistijd bij sommige activiteiten te lang is. Voor de brugklas heeft men er dan ook voor gekozen om in samenwerking met de sectie biologie een dag in Rotterdam te organiseren. Een dagdeel gaan de leerlingen voor het vak biologie aan de slag, het andere dagdeel is er een cultureel keuzeprogramma. In maart van dit jaar werd het programma voor het eerst uitgevoerd. Leerlingen konden kiezen van een workshop *World Music Box* tot een workshop fotografie in het fotomuseum.

Cultuurclub

Het inbouwen van keuzemogelijkheden is ook het uitgangspunt van de Cultuurclub. De startdag in Brussel is er weer een voorbeeld van. Er is keus uit het *Muziekinstrumentenmuseum* en het *Museum voor Schone Kunsten*. Voor sommige leerlingen is het moeilijk kiezen, maar Brussel zal nog wel vaker op de agenda komen. Een

korte stadswandeling hoort er standaard bij, evenals tijd om te winkelen. De groep bestaat uit 70 leerlingen van brugklas tot 6-vwo. Niveaus tellen op die dag niet mee, allen zijn geïnteresseerd. Op de eerste schooldag hebben alle leerlingen een brief gekregen met informatie over de Cultuurclub. Een week nadat de inschrijving is geopend, blijkt er veel interesse te zijn: maar liefst tien procent van de leerlingen schrijft zich in voor de club. De excursie naar Brussel is snel overtekend, zodat een tweede dag georganiseerd moet worden. Inschrijven voor bepaalde activiteiten kan via de website, de school heeft een speciale cultuuragenda. Het lidmaatschap kost 18 euro per jaar en biedt veel voordelen. Leerlingen die geen lid zijn van de club, kunnen voor een bepaald bedrag vrij intekenen. Wie aan meer dan drie activiteiten deelneemt, kan beter lid worden van de club. Op deze manier worden met gemak de handlingsdelen voor verschillende vakken gehaald. Concerten en musea kunnen meestal met cvk-bonnen betaald worden. Buskosten zijn een behoorlijke post, want voor een concertbezoek in Rotterdam is altijd een bus nodig. Om de kosten niet de pan uit te laten rijzen is het soms mogelijk om activiteiten de school binnen te halen. In samenwerking met culturele centra kunnen voor een acceptabel bedrag voorstellingen op school gegeven worden. Vorig schooljaar verzorgde het bekende *Atrium Strijkkwartet* op een middag een aantal miniconcerten. Op die manier kan zelfs in oktober 2008 het *Loeki Stardust Quartet* een schoolconcert verzorgen. Niet alle activiteiten worden voor grote groepen georganiseerd. Leerlingen met speciale interesse kunnen hun ideeën altijd indienen.

Resultaten

Wat heeft dit cultuurjaar opgeleverd? Een jaar met een startdag in Brussel en een extra dag naar Utrecht (rondleiding door een collega die er studeerde en leuke details kent zoals Catharijneconvent en Dom), zeven concertbezoeken in De Doelen van L'Orfeo tot Spaanse nachten, schoolconcerten en een bezoek aan de open dag van het Rotterdams conservatorium, filmavonden op school... Dat

is slechts een opsomming. Belangrijker is dat 140 leerlingen, meestal in hun vrije tijd, op stap gingen buiten klasverband. Daarnaast waren er nog voldoende leerlingen die meegingen voor hun 'verplichte' handlingsdelen. Ze konden op een ongedwongen manier deelnemen aan cultuur van hoge kwaliteit. Collega's hoeven zich op deze manier geen zorgen te maken of hun leerlingen 'verzonnen' verslagen inleveren. Dat is een voordeel als je als school een aanbod hebt.

Hobbels

Is dit dan de ideale situatie? Welnee, ook hier moeten genoeg hobbels genomen worden. Dit jaar was een gok. We hadden gehoopt op 75 leerlingen, maar daar kwamen we al snel bovenuit. Wie gaat er volgend jaar intekenen? Er zullen vast leden afvallen, maar er zijn ook leerlingen die het jammer vinden dat ze nog geen lid zijn. En wat te denken van een paar leerlingen die 'vergeten' dat een concert op een bepaalde datum plaatsvindt. Het komend jaar kunnen leerlingen geen maanden van tevoren inschrijven, maar wordt er meer op korte termijn gewerkt. Wat doe je als er maar 30 leerlingen intekenen voor een film? Ondanks de kleine groep was dit niet alleen voor de leerlingen, maar ook voor de docenten een indrukwekkende avond. Wat doe je met de kritiek dat de beeldende kant wel erg summier was in het aanbod? In elk geval een keer extra naar *Museum Boijmans van Beuningen* in Rotterdam en op zoek naar schilders in Domburg. Na dit jaar zijn er eigenlijk twee leerlingen die een cultuurprijs verdienen. Ze konden slechts een keer niet mee. Zij en de andere leerlingen van de Cultuurclub hebben in een jaar tijd zoveel culturele ervaringen opgedaan, dat ze wel een positieve invloed op anderen moeten hebben. ■

Marco van 't Hoff is muziekdocent en coördinator cultuurclub van de CSG Prins Maurits.

World Music Box

Naar Brussel

Concert in De Doelen

Beeldenroute Rotterdam

Foto's: Marco van 't Hoff

Noodzaak van een Jazz Impuls

Een onderzoek naar jazz in relatie tot de volgende generatie

Sadie Tournois

Als je aan jazz denkt, dan krijg je al snel het idee van grijze mannen in een donker café. Muziek van vroeger, zeker niet hip. Dit beeld blijkt dan ook nog te kloppen als je naar een uitvoering van jazz in een theater of café gaat. Toch zie je dat, als er een openlucht jazzfestival in de stad is, er mannen en vrouwen van alle leeftijden staan te swingen. Als je wat rondvraagt, blijkt dat veel mensen het een leuke muzieksoort vinden. Hoe kan het dan dat zij niet terug te vinden zijn in de concertzalen waar de pure jazz wordt gespeeld?

In de jazzwereld vraagt men zich af waar de jongeren blijven. Wie zijn de volgende generatie jazzliefhebbers? Want als het publiek dat nu de concerten bezoekt, niet meer in de zaal zit, wie zullen het dan zijn? Deze vragen zijn niet eenvoudig te beantwoorden. Want het lijkt alsof de nieuwe generatie niet te porren is voor jazzmuziek. Jongeren van vandaag hebben talloze mogelijkheden om aan muziek te komen. Muziek, waarmee ze eerst van alle kanten worden gebombardeerd door de muziekindustrie. Festivals, dancefeesten, discotheken en ga zo maar door, worden druk bezocht om te ontspannen na een drukke week. Toch komt muziek hier niet op de eerste plaats, het zijn vooral de sociale interacties en het vermaak die mensen doet uitgaan. Ook concerten worden veelvuldig bezocht, met een biertje en een sigaretje in de hand wordt er geluisterd naar en gedanst op de muziek van bekende grootheden in stadions en grote concertzalen. Maar waar blijft de kwaliteitsmuziek, waarbij je gewoon stil op je stoel naar luistert? Muziek dat met gevoel gespeeld wordt in theaters welke een geweldige geluids-

Miles Davis

kwaliteit bieden. Maar weinig jongeren gaan naar dit soort live-uitvoeringen van muziek, of het nou klassieke muziek, wereldmuziek of jazz is. Men vraagt zich af wat hier de redenen voor zijn. Interesseert het jongeren niet, en zijn ze echt zo oppervlakkig als oudere generaties willen doen geloven? Is het de drempel die genomen moet worden om een theater binnen te stappen? Gaat het om het geld wat moet worden neergelegd voor een dergelijke voorstelling? Of is het zelfs zo dat men niet eens op de hoogte is van deze uitvoeringen? Worden jongeren überhaupt wel bereikt met de (toch al niet overdadige) marketing en communicatiemiddelen? Of is het dan toch het stoffige imago van zowel jazz als klassieke muziek en het gesloten, wat elitaire karakter van de uitvoeringen? In een onderzoek waaraan 2567 jongeren hebben meegewerkt, is geprobeerd om zicht te krijgen op de nieuwe generatie en hun voorkeuren en wensen ten aanzien van muziek en uitgaan. Ook is gekeken naar hun eventuele interesse voor jazzmuziek.

Voor veel jongeren is muziek erg belangrijk. De meesten van hen (39%) geven aan niet zonder muziek te kunnen, en 25% geeft aan muziek te gebruiken voor de nodige ontspanning. Slechts 2% van de ondervraagden zegt prima zonder muziek te kunnen. Maar naar welke soort muziek luistert men? De grootste groep (28%) zegt vaak naar popmuziek te luisteren, hierna komt dancemuziek met 23% en rock met 20%. Een groep van 8% zegt vaak naar jazz te luisteren tegenover 33% die nooit naar jazz luistert. Men luistert ook vaker naar hiphop (17%), soul/funk (13%) en Nederlandstalige muziek (11%) dan naar jazz. Echter, men luistert weer minder vaak naar klassieke muziek/opera (2%) en wereldmuziek (6%).

Live-optredens

Bijna driekwart (71%) geeft aan het afgelopen jaar naar een live-optreden te zijn geweest. Live-optredens worden dus goed bezocht door jongeren. Niettemin is er een groep van 29% die dit jaar geen live-optreden heeft bezocht. Toen er gevraagd werd in welke muziekgenre het optreden viel, antwoordde de meesten: pop (18%) en rock (17%). Jazz zit hierbij in het lagere segment, met 3% van de ondervraagden die dit jaar een uitvoering van jazzmuziek bezochten. De enige muzieksoorten die nog lager scoorden zijn klassieke muziek/opera (minder dan 1%), wereldmuziek (2%) en easy listening (2%). De kosten voor de optredens bedroegen gemiddeld € 31,62. Bijna driekwart (73%) gaf aan tevreden te zijn over de prijs-kwaliteitverhouding. De meeste optredens die de jongeren recent bezochten vonden plaats in sporthallen/stadions (21%). Hierna komen de poppodia met 18%.

Promotie

Uit het onderzoek van Elsbeth Meijer Cultuuronderzoeken blijkt dat verreweg de meeste mensen uit de doelgroep op het idee komen om naar een live-optreden te gaan, door mensen uit hun omgeving. Mond-tot-mond reclame dus. Hierna wordt het Internet het meest genoemd. Slechts 1% van de jongeren heeft een abonnement of lidmaatschap van een podium of club.

Hoe komen jongeren aan muziek?

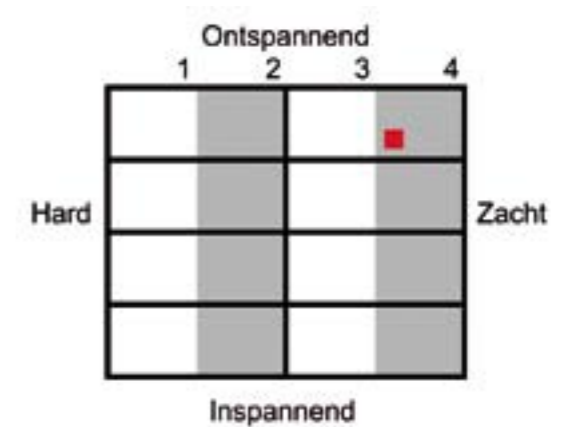
Zoals ook blijkt uit de teruglopende verkoopcijfers van cd's en singles, kopen weinig jongeren hun muziek nog in de winkel. Van deze groep zegt 26% nooit muziek in de winkel te kopen. 26% doet dit af en toe. Slechts 11% zegt hun muziek vaak in de winkel aan te schaffen. Zoals misschien wel verwacht, zeggen de meeste jongeren aan muziek te komen door onbetaald te downloaden. 42% zegt dit zelfs vaak te doen. Een groep van 16% zegt nooit onbetaald te downloaden. Ook leent en kopieert 53% van de jongeren geregeld tot vaak muziek van vrienden.

Jazz

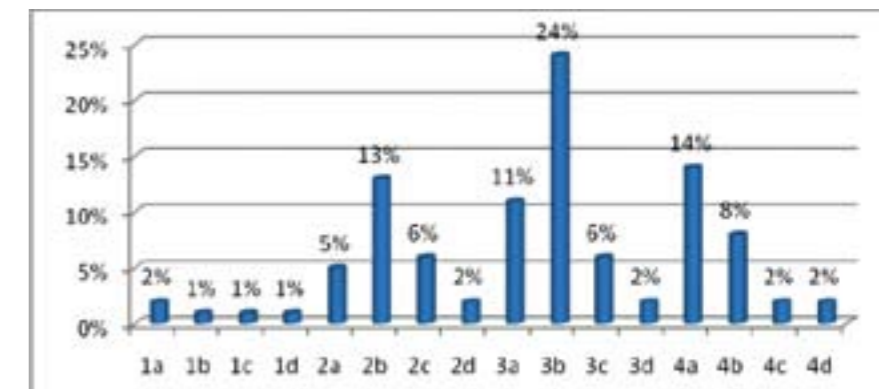
Omdat er een heel verschillend beeld bestaat over wat jazzmuziek nou is, of wat het nu inhoudt, is er gevraagd jazz in een visueel moodboard te plaatsen. Als voorbeeld wordt klassieke muziek gegeven en de twee criteria zijn; hard-zacht en ontspannend-inspannend.

Moodboard

Rechtsboven op deze pagina is het voorbeeld van de klassieke muziek weergegeven. Aan de respondenten werd gevraagd waar zij jazzmuziek in dit moodboard zouden plaatsen. Dit om te kijken hoe men jazzmuziek ziet en beleeft en of er hierin inderdaad een verschil bestaat.

Zoals in de grafiek hieronder te zien is, blijkt uit de enorme verdeeldheid dat het inderdaad het geval is dat men geen eenduidig beeld heeft van jazzmuziek. Dit blijkt ook uit de antwoorden op de vraag hoe men over jazz denkt. Desgevraagd denken de meesten (34%) bij jazz aan een 'lekker sfeertje' of zien jazz als achtergrondmuziek (29%). Slechts 7% vindt jazz geweldig. Opvallend is ook dat de antwoorden in de categorie 'anders' zeer verschillend zijn. Waar veel jongeren 'saai' en 'relaxed' antwoorden, zeggen ook veel dat het 'zenuwachtige', 'drukke' of zelfs 'chaotische' muziek is.

De grootste groep (24%) heeft voor optie 3b gekozen. Dit betekent dat men jazz over het algemeen aan de zachte en ontspannende kant ziet. Toen de open vraag gesteld werd aan welke artiest men als eerst dacht bij jazz, antwoordde 63% dat men het niet wist. Door de overige 27% werd Miles Davis het meest genoemd, gevolgd door Louis Armstrong. Opvallend is dat als derde Norah Jones genoemd werd. De nummer vier van meest genoemde jazzartiesten is de Nederlandse Candy Dulfer.

Cross-overs

Tenslotte werd gevraagd of men openstaat voor een combinatie van jazz met andere bestaande muzieksoorten.

Candy Dulfer

Wouter Hamel
Foto: Hans Speekenbrink

Room Eleven

Over het algemeen staat men hier open voor. De meeste mensen (47%) antwoorden 'ja' op een combinatie van jazz met hiphop. Nog eens 25% antwoord 'misschien' en 28% ziet deze combinatie niet zitten. Ook de combinatie van jazz met elektronische muziek lijkt 36% van de onder-vraagden een goed plan. Hiertegenover staat 41% die hier niet open voor staat en 23% die jazz en elektronische muziek misschien wel ziet zitten.

Jongeren

'We willen ze laten zwemmen... zonder dat ze watervrees krijgen,' kopt het interview met Bob Hagen, voorzitter van *Jazz Impuls*, een stichting die zich inzet voor de promotie van jazz onder een breed publiek, in het culturele webmagazine *8Weekly*. Dit uitgangspunt moet des te meer gelden ten aanzien van jong publiek. Uit onderzoek onder 2567 jongeren blijkt dat men bijna niet bekend is met jazzmuziek. Ook blijkt er een grote verscheidenheid aan denkbare beelden over wat jazz nu precies is. Het lijkt dus ook een grote opgave te gaan worden om jongeren naar de jazzconcerten te krijgen. Rustig aan beginnen is dus ook het advies. Een goed begin zal zijn om een aantal avonden speciaal voor jongeren te organiseren. Er zal dan extra aandacht gegeven moeten worden aan het soort artiest, en welk soort jazz er gespeeld zal worden. Dit zou een vorm van jazz moeten zijn welke enigszins in de lijn van de bestaande muziekvoorkeuren past. Hiernaast is de locatie erg belangrijk. Uit het onderzoek blijkt dat het theater weinig populariteit geniet onder de jongeren. Om ze naar een onbekende muzieksoort te laten luisteren in een onbekende uitgaansgelegenheid lijkt een dubbel zo grote opgave. Daarom zouden de avonden voor jongeren het best kunnen plaatsvinden in een voor hun bekende gelegenheid. Tenslotte moet er op andere plaatsen en manieren promotie gemaakt worden. Hierna zal ook de muziek op andere manieren verkrijgbaar gemaakt moeten worden en zal er veel meer aandacht voor het internet moeten zijn. Onderzoek van Entertainment Media Research onder 1700 internetters tussen de 13 en de 60 jaar oud, wijst uit dat ruim de helft van de internetters speciaal op sites als *MySpace* en *YouTube* rondneust om met nieuwe muziek in aanraking te komen. Veertig procent van de onder-vraagden gaf aan zelf een profiel met muziek op zo'n site te hebben. De onderzoekers van Entertainment Media Research zijn net als ondergetekende van mening dat de muziekindustrie deze trend niet moet negeren, en zich moet realiseren dat social networking een nieuw platform voor de verspreiding van muziek aan het worden is. Als de jazzwereld zich deze zaken realiseert en er actief op gaat inspelen staat er niks meer in de weg om de toekomstige generatie jazzliefhebbers te bereiken, en kan er een impuls gegeven worden aan het geweldige genre dat jazz genoemd wordt.

Elke derde woensdag van de maand is er een *Groove Night* door *Jazz Impuls* in *Pakhuis de Zwiiger* te Amsterdam. Ga voor informatie naar www.jazzimpuls.nl/groovenight. ■

@Web

Thea Vuik

Onze minister-president had het in een van zijn toespraken over de heersende zesjes-cultuur in Nederland. En dat we van die waardering van de middelmatigheid af moeten. Om de uitdagingen van de toekomst het hoofd te kunnen bieden moeten we onze ambitie gaan vergroten om hard te werken, om te vernieuwen en te excelleren.

Het moet Balkenende aanspreken dat *Stichting Cognitief Talent* al voor de twaalfde keer de *Toptoets* organiseert. De *Toptoets* richt zich op leerlingen die een speciaal talent hebben op het gebied van leren, weten en denken. Slimme basisschoolleerlingen die de overstap naar het voortgezet onderwijs gaan maken, kunnen zich voor deelname opgeven op www.toptoets.nl. Een grote sponsor van dit gebeuren is *Technische Universiteit Delft*. Want, uiteindelijk hoopt TU Delft excellente leerlingen via deze toets naar boven te krijgen om ze vervolgens te motiveren een bètastudie te kiezen.

Maar er gebeurt meer: *Toptoetsers* worden in Delft uitgenodigd om daar onder andere met de software *Scratch* aan de gang te gaan. Dat deze toppers binnen twee tellen door hebben hoe dit programma werkt, ligt wel in de lijn der verwachting. In samenspraak met TU Delft heeft Studio Kenneth&Koh het programma geïmplementeerd binnen een aantal gewone 'middelmatige' scholen te Rotterdam en ook daar is het duidelijk geworden dat *Scratch* gemakkelijk te begrijpen valt. Men ziet dat de leerlingen zeer gretig aan de slag gaan en zelfs dat leraren enthousiast worden.

Omslag van *Nederlandstalige handleiding*Een veelgebruikte sprite in *Scratch*

Scratch is gratis te downloaden van <http://scratch.mit.edu> en daarmee kun je heel leuke, kleine programmaatjes maken waarin geluid, beeld en animatie een rol spelen. Het programmeren gaat heel visueel en is niet alleen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs goed in te zetten, maar zelfs al in de bovenbouw van het primair onderwijs.

Nu zijn tutorials vrijwel nooit Nederlandstalig. Een aantal masters-studenten aan TU Delft hebben daar een opdracht omheen gebouwd: het maken van een les, annex handleiding *Programmeren in Scratch* in het... Nederlands: <http://mml.tudelft.nl/scratch/Scratch%20boekje%20TU%20Delft.pdf>. Daardoor wordt ons wel heel makkelijk gemaakt om de beginselen van *Scratch* onder de knie te krijgen. Zoals ik in *Maandblad voor de beeldende vakken 5-2007* al eerder beschreef: 'Een nieuwe uitdaging is snel geformuleerd: 'wie maakt' en niet 'wie speelt' het leukste, grappigste of meest spannende spelletje?' En als we meegaan in de Delftse ambitie zijn de leerlingen van de toekomst - door gebruik te maken van deze software - straks met de ontwikkeling van hun eigen lesstof bezig. ■

Toppers van het mbo

Doorstroming naar hbo-kunstvakonderwijs (deel 2)

Melissa de Vreede

Ben Jansen (ontwikkelaar van de doorstroomminor muziek) en Ad Borest (innovatiemanager) van het ROC van Twente zijn vol lof over hun talentvolle studenten: 'Het zijn echte doorzetters. Soms hebben ze al wat kansen gemist en denken: Nú ga ik ervoor. Ze zijn dan vaak al iets ouder en maken bewuste keuzes.'

mbo

Het ROC van Twente is in het kader van het innovatiearrangement Major-minor als eerste roc gestart met het invoeren van de Major-minor-structuur. In 2005 werden de eerste minoren aangeboden. Er zijn minoren ontwikkeld van 80, van 160 en van 240 studiebelastinguren. Net als in het hoger onderwijs zijn de minoren onderverdeeld in verbredende en verdiepende minoren. Daarnaast zijn instroom- en doorstroomminoren ontwikkeld. De instroomminoren zijn gericht op vmbo-ers die zich willen oriënteren op de beroepsmogelijkheden waarvoor het mbo opleidt. Doorstroomminoren bieden de kans om een hogere kwalificatie te behalen. Intern bijvoorbeeld van niveau 2 naar niveau 3, of van 3 naar 4. Ook doorstroming naar het hbo is via een doorstroomminor naar niveau 5 mogelijk. En in deze categorie moet de doorstroomminor muziek worden geplaatst, die direct in het eerste jaar van de pilotfase is gestart.

Drie partners

Deze minor is bedoeld voor derde- of vierdejaars van niveau 4 en is tot stand gekomen in nauw overleg met het conservatorium van *ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten* en met de muziekscholen in de regio. In principe kunnen studenten van alle beroepsrichtingen zich inschrijven voor de muziekminor die overigens 240 uur in beslag neemt. De praktijk wijst echter uit dat de meeste belangstellenden uit de hoek van SCW (Sociaal Cultureel Werk), SAW (Sociaal Agogisch Werk) en van OAS (OnderwijsAssistenten) komen. De vakken beeldend, dans en drama maken onderdeel uit van dergelijke sociaal gerichte afstudeerrichtingen en ook in andere opleidingen van het roc wordt aandacht besteed aan kunst en cultuur. Het ROC van Twente heeft er bewust voor gekozen geen aparte opleidingen Artiëst aan te bieden.

Voorwaarde voor toelating tot de minor is dat de deelnemers een instrument bespelen. Zij moeten auditie doen en er is een theoretietoets met een gehoorstest. In de toelatingscommissie zijn docenten van de drie samenwerkingspart-

ners (roc, hbo en muziekschool) vertegenwoordigd.

Na toelating krijgen de deelnemers in een intensief traject van 16 weken lessen van docenten van de muziekschool, van het conservatorium en van het roc. De lessen vinden plaats op de locaties waar de docent thuishoort. Zo maken de deelnemers al kennis met de sfeer en de werkwijze van het conservatorium. Ben Jansen: 'Doel van deze minor is om een goede aansluiting tussen mbo en hbo te realiseren. We richten ons op de opleidingen van het conservatorium, bijvoorbeeld popacademie of opleiding Docent Muziek. Ik wist dat de instroomeisen voor de kunstvakopleidingen stevig zijn, maar ik wist ook dat er op ons roc voldoende talent zit. Daarom zijn we deze minor begonnen.'

Talent

Inmiddels is twee jaar ervaring opgedaan met de doorstroomminor muziek en de reacties zijn buitengewoon positief. Dus gaat deze minor gewoon mee in de komende twee jaar van het innovatiearrangement die gericht is op ontwikkelen en implementeren. Vanaf het studiejaar 2009-2010 is de Major-minor-structuur dan in het hele roc doorgevoerd en gevalideerd. Alle studenten zijn vanaf dat studiejaar verplicht een of meer minoren te kiezen naast hun major ofwel hoofdrichting.

Ben Jansen en Ad Borest zijn van plan op korte termijn ook een doorstroomminor drama en een doorstroomminor beeldend aan te gaan bieden. Ad Borest: 'Zowel ArtEZ als de muziekscholen vragen erom. Zo enthousiast is iedereen. Onze leerlingen zijn heel gemotiveerd. Ze willen doorstromen!' Ben Jansen vertelt dat het conservatorium aanvankelijk nog wat aarzelend was: 'Ze konden eigenlijk niet geloven dat mbo-studenten genoeg talent hadden. Ik wist uit ervaring dat dat wel zo was. Dus nodigde ik ze uit voor de audities en ik deed dat met gerust hart, want ik wist dat ze het konden.'

Oefening baart kunst

De samenwerking tussen de drie partijen is op schrift

vastgelegd. Daarin staan de afspraken en wie waarvoor verantwoordelijk is. Ben Jansen: 'Het hbo stelt heel hoge eisen aan de aanwezigheid. Deelnemers moeten 100% halen en tijdens de twee cursussen die we nu achter de rug hebben, is dat inderdaad gelukt!' Na de eerste acht weken is er een tussentoets. Studenten krijgen dan het groene licht om door te gaan, of het advies om te stoppen. Na 16 weken volgt een theoretietoets en moet er worden voorgespeeld. Wanneer de student deze hobbel met goed gevolg weet te doorstaan, wordt hij 'toelaatbaar' geacht voor het hbo. Er kan dan auditie worden gedaan voor toelating tot het conservatorium. Het ligt voor de hand dat de studenten Enschede kiezen, maar het kan natuurlijk ook een conservatorium elders in het land zijn. Ben Jansen: 'Het gaat om een soepele overgang. En voordeel is: ze kennen het gebouw en een paar docenten. Ze weten ongeveer wat voor opleiding ze kiezen. Ook als ze besluiten een andere opleiding te volgen, heeft de minor zin gehad.' Net als bij het Friesland College dat in het eerste deel van dit artikel werd besproken (zie *Kunstzone 6-2008*), levert het voortraject bij eventuele toelating tot het hbo geen vrijstellingen op. Ad Borest: 'In het begin was dat wel onze insteek, maar studenten zitten daar eigenlijk helemaal niet op te wachten. Soms kan op individueel niveau compensatie worden verleend. Iemand die bij voorbeeld mbo SCW heeft volbracht, beschikt al over een aantal competenties

die bij anderen nog moeten worden aangeleerd.'

Ben Jansen: 'Muziek is sowieso een vak van veel oefenen, dus studenten vinden het niet erg om lang op de opleiding te zitten. Ik heb hier op het roc zelfs studenten die de minor al twee keer gedaan hebben. Er is er zelfs nu één die overweegt hem voor de derde keer te volgen.'

Uitwisseling

Binnenkort verlaten de eerste studenten de mbo-opleiding Dans van het ROC van Amsterdam. Marga Douma-Alta, coördinator mbo-dans, vertelt: 'Zij hebben vier jaar achter de rug en die tijd is ook echt nodig. Mbo-ers hebben nu eenmaal niet zo'n snel denkvermogen. Dus moet je veel blijven herhalen, vooral de theorievakken. Maar ook de dansvakken vereisen veel oefening. De roosters zitten dus heel vol. En tussendoor wordt van ze verwacht dat ze zelf aan het werk gaan.'

Bij deze opleiding was van meet af aan sprake van samenwerking met de *Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten* (AHK). De voorganger van Marga Douma, Jocelyn Bergland, heeft de mbo-opleiding opgezet en was tevens werkzaam bij de AHK, aan welke opleiding zij nu nog steeds verbonden is. De contacten zijn dus heel nauw. Verschillende docenten geven op beide opleidingen les en er is overleg over leerlijnen en lesprogramma's.

ROC van Twente

ROC van Amsterdam

Auditie is noodzaak

Ook met vmbo-scholen in de wijde omgeving is overleg over doorstroming. Docenten gaan talenten scouten op een aantal scholen in de regio's rond Amsterdam, Almere en in Noord-Holland. Leerlingen die mbo-dans willen volgen moeten minimaal vmbo-t of vmbo-kader hebben afgerond. Na het invullen van een inschrijfformulier, volgt de auditie die doorslaggevend is voor al of niet toelating. Marga Douma: 'Iedereen moet auditie doen, ook al komt hij vanuit een andere opleiding, of op voorspraak van deze of gene. Je docententeam wil kennismaken met de toekomstige student en zien wat voor vlees hij in de kuip heeft. Voor toelating tot het hbo moet ook weer auditie worden gedaan en ik vind dat prima. Ik ben dol op doorlopende leerlijnen, maar elke opleiding is anders en moet in staat worden gesteld zijn eigen grenzen te stellen. Mijn motto is: samenwerking kan alleen succesvol zijn als je respect hebt voor elkaars manier van werken en dus ook voor elkaars manier van toelaten. Je moet dus niet gaan doordrammen wanneer je wil dat een bepaalde student wordt binnengelaten.'

Voordeel voor de studenten die in Amsterdam van het mbo naar het hbo willen, is dat ze een groot aantal docenten die hen beoordelen, al kennen. Marga Douma: 'Dat is een voordeel, maar het kan ook een nadeel zijn. De danswereld is heel klein. Het kan dus goed zijn dat een docent je inderdaad al kent en van je weet dat je vaak spijbelt of dat je regelmatig ziek meldt. En dan heb je pech!'

Keuzes

Het eerste jaar van mbo-dans is een oriëntatiejaar. Marga Douma: 'Ik zeg heel duidelijk: je bent nu wel toegelaten, maar dat wil niet zeggen dat je de eindstreep haalt. Het eerste jaar is bedoeld om je af te vragen: Kan ik dit? Wil ik dit? Word ik hier blij van? Soms wil het hoofd wel, maar

blijkt het lichaam het niet aan te kunnen. Dan volgt de ene blessure de andere op, of studenten beginnen te hyperventileren, of zijn steeds moe. Dat zijn allemaal tekenen van stress. Soms moet je dan besluiten dat het beter is een andere opleiding te kiezen. Deze studenten komen dan terecht in wat wij noemen de carouselklas. Zij worden geholpen met zoeken. Ik houd dat goed in de gaten, want ik wil weten waar ze terecht komen.'

Knokken

De studenten die dit jaar van mbo-dans afkomen, proberen allemaal een vervolgopleiding op het hbo te doen en deden dus allemaal auditie. Marga Douma: 'Op zichzelf zouden ze best op eigen benen kunnen staan, maar het grootste probleem is dat ze nog onzeker zijn. Een goede mogelijkheid zou zijn om voorstellingen te ontwikkelen en die aan te bieden aan het onderwijs. Mijn studenten kunnen dat heel goed. Wij proberen allround mensen af te leveren. Ze weten hoe ze een begroting moeten maken, maar ook hoe ze een workshop moeten geven. Dat is bij ons echt anders dan op het hbo. We proberen ondernemerschap te stimuleren. Want je moet realistisch zijn: mbo-ers die op het hbo worden aangenomen, moeten knokken. Ze lopen altijd op hun tenen om de techniek bij te benen. Mbo-ers zijn niet degenen die in het Nationale Ballet terecht komen, hoewel we de eerste uitzondering al in huis hebben. Daar staat tegenover dat het keiharde werkers zijn en daarmee imponeren ze hbo-ers en professionals.'

Kansrijk

Dat enthousiasme en die werklust van mbo-ers zijn volgens Marjet Boek van de mbo-opleiding Artiest drama van het *Koning Willem I College* in Den Bosch precies de reden waarom hun studenten goede kansen hebben in het hbo en op de arbeidsmarkt. 'Men is doorgaans onder de indruk van de manier waarop gespeeld wordt en van de professionele manier van werken. Onze studenten zijn zo enthousiast, daar wil iedereen wel mee werken!' De tweede officiële lichting van de tweejarige theateropleiding die in Den Bosch wordt gegeven komt voor de zomer van school. Pas daarna kan echt worden gekeken hoe het met de doorstroming richting hbo is gesteld. Maar de voortekenen zijn gunstig, want de eerste lichting studenten die de opleiding volgden toen die nog niet formeel was vastgesteld, zitten inmiddels op het hbo-kunstvakonderwijs in Amsterdam, Utrecht en Tilburg. Daarbij moet worden opgemerkt dat deze opleiding mbo-drama een mbo-plus opleiding is. Marjet Boek: 'Vergeet niet dat wij met veel studenten werken die op havo-niveau functioneren. Onze werkwijze komt ook heel erg overeen met de hbo-manier, nogal artistiek. Misschien zelfs wel té artistiek. We zijn eigenlijk een mini-hbo'tje. Soms denk ik wel eens dat we onze studenten te veel vrijheden geven. Zij willen eigenlijk niets liever dan een eigen stuk maken. Schrijven, spelen,

alles zelf verzinnen en zelf bepalen. Gericht iets maken voor een specifieke doelgroep of een opdracht uitvoeren, vinden ze minder interessant.'

Signatuur

Hoewel met geen enkele hbo-instelling een vast samenwerkingsverband bestaat, zijn er wel tal van individuele contacten. Wanneer de opleiding dit jaar voor de tweede keer afgestudeerde studenten oplevert, wordt het tijd het lesprogramma nog eens grondig te bekijken. Marjet Boek: 'We hebben wel de intentie meer aan doorstroming te gaan doen. Ik zou daar zelf volgend jaar graag gesprekken over willen voeren. Ik denk dan bijvoorbeeld aan een pilot om te proberen de opleidingen op elkaar aan te laten sluiten. Je moet je dan natuurlijk goed afvragen: wat heeft het hbo nodig en hoe kunnen we onze studenten daarop voorbereiden? Wezenlijk is dat iedere school zijn eigen signatuur kan behouden. Dat is belangrijk. Je weet ook van de ene student: die past beter hier en de andere past beter daar.'

Convenanten

Uit de in dit artikel beschreven voorbeelden blijkt dat inmiddels op allerlei heel verschillende manieren wordt samengewerkt tussen mbo- en hbo-kunstopleidingen.

Soms formeel, meestal nog informeel. Maar op allerlei plekken wordt aan samenwerkingscontracten gewerkt. De Fontys Dansacademie en de mbo-dansopleiding in Haarlem zijn bezig een convenant te ontwikkelen en ook andere opleidingen tonen initiatieven. Voor (het gebrek aan) werkgelegenheid is men voorlopig niet zo bang. Tot nu toe blijken de eerste lichtingen goed terecht te komen. En hbo-ers hoeven niet te vrezen dat mbo-ers hun - toch al schaarse - arbeidsmogelijkheden in bezit nemen. Want, aldus een van de gesprekspartners, 'werk op hbo-niveau gaat echt niet naar mbo-ers. Mbo-ers hebben een heel andere arbeidswaarde. Zij zijn sterk op praktisch gebied, maar zwak in het abstraheren en in de ideevorming.' Die leerlingen die kans zien vanuit het vmbo, via het mbo een hbo-kunstopleiding af te ronden daarentegen lijken extra aantrekkelijk te zijn voor toekomstige werkgevers, of dat nu culturele instellingen, gezelschappen of orkesten zijn. 'Die hebben zo hard moeten knokken, dat zijn de echte toppers!' ■

Melissa de Vreede is senior projectleider bij Cultuurnetwerk Nederland.

*Koning Willem I College
Den Bosch*

Bachelors en masters (2)

Over bevoegdheden voor kunstvakdocenten

Maarten Tamsma

In het voorjaar van 2007 informeerde ik de lezers van Kunstzone en het Maandblad over de verwarrende situatie rond de nieuwe bevoegdheden (nu *bekwaamheidseisen*) voor de docenten kunstvakken. In Kunstzone 2/3-2007 werd mijn tekst in zijn geheel afgedrukt. De redactie van het Maandblad (maart 2007) plaatste een sterk ingedampde versie met een verwijzing naar de NVTO-website voor de gehele tekst.

De huidige redactie van Kunstzone meende dat de ontwikkelingen op het master-front een vervolgartikel rechtvaardigen. Dat kan niet worden ontkend. Dus een tweede termijn voor deze weerbarstige materie. Lees en huiver.

Kernthema

Waarom is een eerstegraads bevoegde docent in alle andere schoolvakken een master met een studietraject van vijf jaar en moeten de kunstvakken het doen met een vierjarige hbo-bachelor-studie? Een kwalificatie die in alle andere vakken tot een tweedegraads bevoegdheid leidt.

Wie het voortraject van deze ingewikkelde zaak nog eens wil doorlezen, verwijs ik uitdrukkelijk naar genoemd nummer van Kunstzone of de website van dit blad, waar de betreffende tekst digitaal is te bekijken of te downloaden.

Een samenvatting

Ik beschreef hoe sedert de afschaffing van de vijfjarige studieduur van onze eerstegraads docentenopleidingen, eind jaren tachtig, door velen (onder andere inspectie, visitatiecommissies, opleidingen en andere kennis-hebbenden) is gepleit voor terugkeer naar een vijfjarige studietraject voor deze bevoegdheid. Alleen de kunstvakken zetten na een vierjarige hbo-studie een eerstegraads docent in het onderwijs (met havo-vooropleiding). Ook bij lichamelijke opvoeding is dat het geval, maar dat vakgebied kent geen eindexamen (VHO-) component. Alle andere schoolvakken hebben daar vijf jaar voor nodig (veelal met vwo-voortraject). Kunstvakken zijn blijkbaar makkelijker of zoiets.

In 1999 kreeg de minister een breed gedragen advies van de *Projectorganisatie Kunstvakonderwijs* (ProKuo) over de herinrichting van deze sector. Voor wat betreft de docentenopleidingen werd voorgesteld de tweede- en eerstegraads opleidingen te convergeren tot één ongedeelde/ongegegradeerde *vijfjarige* opleiding. Ongedeeld staat voor

zowel binnen- als buitenschools. Ongegradeerd staat voor *volledig bevoegd*, dus zowel tweede- als de eerstegraads. De politiek besloot conform, behalve die vijfjarigheid, die bleef vierjarig. Intern redeneerde men dat later op te stellen opleidingsprofielen zouden aantonen dat het nooit in vier jaar kan. Dan zou die vijfjarigheid vanzelf komen.

Het kunstonderwijs laat zich vervolgens verrassen door de nieuwe bachelor/master-structuur. Vijfjarige bachelors bestaan niet, dus moest de vijfjarigheid gezocht worden in een extra master-jaar. Opleidingsprofielen worden daarop geschreven door het KVDO, het overlegorgaan van de gezamenlijke kunstvakdocentenopleidingen. Er volgt een discussie over een *Master-plus-variant* (bachelors tweedegraads, zoals vroeger bij beeldend, naast een eerstegraads master), of de *Master-min-variant*: alleen de ckv2-bevoegdheid in de master. De bachelor-docent geeft (eerstegraads-) bevoegd ckv3.

Hierover is onenigheid binnen het KVDO.

Een arbitrerende uitspraak van de HBO-raad wordt gevraagd, maar niet verkregen.

De opleidingsprofielen voor de bachelor en master worden uiteindelijk door het werkveld gevalideerd op basis van de *Master-min-variant*. De bachelor is dus niet volledig bevoegd. De bevoegdheid voor ckv2 gaat immers naar de master.

De HBO-raad laat een weeffout ontstaan door de lopende ongegradeerde opleidingen van na de conversie op basis van deze gevalideerde (*gegradeerde!*) profielen te laten functioneren. De hbo-bachelor blijft dus toch *volledig bevoegd*. Voor zo'n opleiding zijn nooit profielen gemaakt, laat staan gevalideerd. De kunstvakken hebben zo hun uitzonderlijke en devaluerende *status-aparte* zelf bestendig!!

Master-opleidingen gaan vanaf 2006 op diverse instituten van start. Op basis van het gevalideerde masterprofiel wordt bekostiging aangevraagd. Uiteindelijk honoreert de

staatssecretaris jaarlijks honderd opleidingsplekken. Om het civiel effect van die opleiding wordt met een grote boog heengelopen. De meerwaarde van de master wordt gezien als aanvullend op de bekwaamheden die de volledig bevoegde bachelor al heeft. Of eigenlijk: *de bachelor is wel bevoegd, maar op sommige punten nog niet zo bekwaam*.

De Wet BIO (Beroepen in het Onderwijs) doet zijn intrede: *bevoegdheden zijn bekwaamheden* geworden. De *Nederlands Vlaamse Accreditatie Organisatie* (NVAO) gaat over de toetsing van het opleidingsniveau.

Tot zover (ongeveer) de stand van zaken bij het publiceren van het vorige artikel.

Duidelijkheid

Sommigen hebben hun invloed aangewend om boven water te krijgen waarom de HBO-raad, na het binnenhalen van de bekostigde masteropleidingen, niet is overgegaan door de toegezegde bekwaamheidsconsequenties bij de minister te verzilveren.

Een schimmig schaakspel met onbekende pionnen.

Niemand weet eigenlijk wie wanneer waar heeft besloten dat de vierjarige hbo-bachelor, in strijd met de voornemens en wensen van (ook) de opleidingen, mede moest kwalificeren voor het hele VHO (Voorbereidend Hoger Onderwijs: lees Tweede Fase, het eerstegraads gebied).

Om die duidelijkheid te krijgen heeft een van de validerende werkveldvertegenwoordigers, de NVTO, de kat vorig jaar dan maar zelf een bel aangeboden. Eerst is geprobeerd via het collegiale overleg van het *SamenwerkingsBeraad KunstvakVerenigingen* (SBKV) een gezamenlijke brief op te stellen namens alle vakverenigingen. Dat bleek niet mogelijk en veroorzaakte zelfs een bestuurscrisis. De motieven van een aantal tegenstemmende verenigingen zijn mij onbekend.

Initiatieven

De materie was te zwaarwegend om te laten lopen. Nu geen vijfjarigheid binnenhalen zou de kans daarop voor decennia verprutsen.

De NVTO schreef de HBO-raad op 2 juli 2007 een brief met het verzoek *'de beoogde consequenties in de vorm van een aanpassing van de bevoegdheidsregeling in gang te zetten'*.

Omdat er op 2 november nog geen antwoord was, ging er een brief naar de staatssecretaris met eenzelfde verzoek. Vroeg of laat zou de afwikkeling van deze kwestie toch bij haar terecht komen. Waarom dus nog langer wachten? Het werkveld had er drie jaar na de betreffende valideringen toch recht op te weten waar het aan toe was. Een antwoord van de HBO-raad kwam spoedig daarna alsnog. Portee: het Netwerk KVDO kreeg de opdracht de

bestaande opleidingsprofielen te evalueren en in afwachting daarvan was het niet opportuun een uitspraak te doen over het civiel effect van de master. De brief bevatte voorts geen enkel concreet tijdpad. Kortom: weer verdraging, uitstel, afstel (?).

Verwijzingen naar een beoogd *'samenhangend overleg met het werkveld'* verbaasde het NVTO-bestuur. Het enige werkveldoverleg dat ooit, drie jaar geleden, had plaatsgevonden (de profielvalideringen) was immers genegeerd.

Blijkbaar was de HBO-raad ineens van mening dat het KVDO, een gezelschap dat tevoren niet tot een eensluidend oordeel over de civiele reikwijdte van de bachelor en master was gekomen, daartoe nu wèl in staat zou zijn. En dat met beduidend gecompliceerder ingrediënten: waarom zouden opleidingen zonder master hun *'eerstegraads'*-status willen prijsgeven voor een gegradeerde bevoegdheid? Kortom het NVTO-bestuur was sceptisch over het welslagen van deze route en heeft betrokkenen (HBO-raad en KVDO-overleg) dat ook laten weten.

Als gevolg op de brief aan de staatssecretaris volgde op 29 januari jongstleden een overleg op het ministerie. Een NVTO-deputatie kreeg gelegenheid de casus nog eens toe te lichten en voorzag de aanwezige ambtenaren van een keur aan stukken waaruit de weeffout van de opleidingsprofielen nog eens bleek. Kernthema: graag actie om de master alsnog de beoogde civiele status te geven.

In het gesprek benadrukte de OC&W-delegatie dat het ministerie de regie over de bekwaamheidseisen (de oude bevoegdheden) sedert de invoering van de Wet BIO uit handen heeft gegeven. Opleidingen bepalen zelf wat ze denken te kunnen waarmaken en leggen dat ter accreditatie voor aan de NVAO. Als die akkoord is, is daarmee de kous af. Alleen in excessen (het werkveld klaagt massaal over de startbekwaamheid van gediplomeerden) kan/wil het ministerie wat doen. De NVTO moest dus bij de opleidingen en de NVAO zijn. Bovendien, zo bleek later ook uit het antwoord van mevrouw Van Bijsterveld (brief van 10 maart jongstleden), was zij van mening dat het handhaven van de vierjarigheid een wens van het werkveld was geweest. Dit laatste is pertinent onjuist. Althans het NVTO-bestuur kent tussen het ProKuo-rapport van 1999 en de bekostigingsceremonie rond de master (2005) geen stukken waaruit consulten in deze, laat staan de uitgesproken wens hiertoe, zijn beschreven. Was er maar zoiets concreets geweest!

Voorts vond ze dat onze master de volledig bevoegde bachelor kansen biedt 'zijn bekwaamheid te onderhouden of verder te ontwikkelen'. Een veredelde nascholing dus. Ik vraag me af hoe de masters van de andere schoolvakken daar over denken. Daar acht men master-kwalifica-

ties wél onontbeerlijk voor een VHO-docent. Opnieuw: kunstvakken zijn blijkbaar makkelijker. Erger nog, sommige vakgenoten vinden dat blijkbaar ook.

Een en ander was aanleiding om nog één keer op de zaak terug te komen. De staatssecretaris kreeg op 24 april een tweede brief met aanvullende motieven. Voorts met een verwijzing naar de voorbereiding voor de 'examens-oude stijl', die immers destijds helemaal uit de profielen waren weggeschreven. In de redactie jaren (2002-2003) leek dat fenomeen een aflopende zaak en is daarom nooit expliciet in de bekwaamheidseisen meegenomen. Dans en drama hadden zelfs geen examens 'oude stijl'. Het verrassende besluit van voormalig minister Van der Hoeven om de oude examens te laten voortbestaan levert een complicerende factor op: is de bachelor hiervoor bekwaam?

Tamelijk triviaal, ... maar toch..., was de verwijzing naar de mogelijkheid van toekomstige salarisdifferentiatie. De volledig bevoegde kunstdocent zal in het huidige regiem hbo-bachelor blijven en bij een koppeling opleiding/salaris

duis minder gaan verdienen (want hbo-bachelor = tweede-graads) dan alle andere 'volledig bevoegde' docenten op school. Zij hebben immers een master.

De NVTO heeft inmiddels alle instituten met kunstvakdocentenopleidingen aangeschreven. Hen is gevraagd aan te geven hoe de opleiding het vierjarige studietraject heeft ingepast in de bekwaamheidseisen voor een volledige (ook VHO-) bevoegdheid, hoe men omging met de 'weeffout', en of er is teruggekomen op de wenselijkheid aan te sturen op een vijfjarig gegradeerd studietraject, zoals in 2004 gevalideerd.

Naar ik begrijp is het NVTO-bestuur voornemens met de uitkomsten van dit onderzoek een overleg met de NVAO te starten.

Tot zover de stand van zaken van een poging de volledig bevoegde kunstdocent te ontdoen van zijn devaluerende status als semi-tweedegrader: een hbo-bachelor.

Wordt vervolgd. ■

Dyslectisch met bovenmatige interesse in letters

Natascha Frensch

'Hoe ben je op het idee gekomen?' Dat is een van de eerste vragen die veel mensen stellen. Een lettertype ontwerpen, daar begin je niet zomaar aan. Voor mij was het een samenkomst van vele gebeurtenissen en interesse.

Om te beginnen ben ik zelf dyslectisch en heb ik tijdens mijn leven veel problemen gehad met lezen. Verder zat ik als kind altijd te tekenen en ben ik daarin ook erg gestimuleerd door mijn ouders. De keuze voor alle opleidingen na de basisschool werd grotendeels bepaald door mijn interesse voor potlood en papier en mijn leesproblemen.

Er wordt steeds meer uitgevonden in de strijd tegen dyslexie - vooral voor kinderen - in de vorm van computersoftware. Er is echter weinig onderzoek gedaan naar wat typografie en letterontwerp kunnen betekenen in de ondersteuning van dyslectici. Daarom ontwierp ik *Read Regular*, een lettertype dat speciaal ontworpen is om mensen met dyslexie te helpen effectiever te lezen en te schrijven. *Read Regular* heeft als doel de verwaarlozing

van dyslexie te voorkomen en een zelfverzekerder gevoel aangaande problemen rondom dyslexie te creëren.

In de periode dat ik het idee kreeg om een lettertype voor dyslectici te maken kon ik geen bestaande soortgelijke oplossing vinden. Tijdens het ontwerpproces merkte ik ook op dat het ontwerp van een lettertype voor dyslectici mensen bewust maakt van de onderliggende problemen die dyslectici ervaren. Het project begon als een idee en resulteerde in het experimenteren met vormen, schrift, lezen en schrijven. De resulterende ontwerpen zijn getest met behulp van gebruikersgroepen. Dat was in die zin interactief dat het zowel het ontwerpproces beïnvloedde als de manier waarop men over dyslexie denkt.

Over het algemeen nemen we aan dat tien procent van de leerlingen op de basisschool leesproblemen heeft. Drie tot vier procent van de leerlingen heeft dyslexie in verschillende mate van ernst.

Vereniging Woortblind

Een belangrijk doel vanaf het begin was het maken van een inclusief lettertype. Dat wil zeggen: een lettertype dat niet opnieuw zorgt voor een label 'ik ben dyslectisch', maar een lettertype dat op het eerste gezicht niet perse anders oogt dan dat we gewend zijn. En dat - wanneer je het toepast - voordelen met zich mee brengt waar iedereen profijt van heeft, dyslectisch of niet.

Het project ben ik begonnen in december 2000, twee maanden na mijn komst naar de *Royal College of Art* (richting *Communication, Art and Design*) in Londen. Om niet meteen met de deur in huis te vallen heb ik het lettertekenen in het begin even laten liggen en heb ik mij gefocust op onderzoek naar dyslexie. Daarbij vormden de volgende factoren de basis: dyslexie en leesbaarheid van lettertypen in het algemeen en mijn eigen problemen die zich voordeden tijdens het lezen en dan met name het begrijpend lezen. Dit onderzoek heeft me geholpen om een richting te kiezen voor de eerste schetsen.

Tijdens het onderzoek naar mijn eigen problemen merkte ik al snel dat ik moeite had met de gelijkens tussen de verschillende karakters. Om dit probleem te omzeilen schreef ik vaak stukken tekst over. Dit proces van overschrijven duurt natuurlijk langer dan het lezen alleen, maar het loopt ook via een andere weg in de hersenen. Het hielp me echter wel om de tekst ook daadwerkelijk te begrijpen en zelfs te onthouden, waardoor ik het belang van schrijven opmerkte. Bij het schrijven heeft ieder karakter veel meer iets eigens dan bij digitale lettertypen. Deze constatering vormde de basis voor de eerste schetsen: 26 letters die allemaal een eigen vorm hadden en die niet gebaseerd zijn op het kopiëren en spiegelen van de twee basisletters. Vaak worden namelijk de letters n en o gebruikt als basis voor de andere 24 karakters uit het alfabet. Een gevolg is dan dat de letter d niet meer is dan een gespiegelde versie van de letter b. De letters zijn dan wat de vorm betreft identiek. Terugkijkend naar het verschil met schrijven kreeg ik steeds meer het gevoel dat hier de basis van het probleem ligt.

Tijdens het lezen met dyslexie kunnen er visuele verwarringen ontstaan. Deze verwarringen zorgen ervoor dat lezen - en het vervolgens begrijpen van het gelezen stuk tekst -

op momenten onmogelijk wordt. Door middel van mijn eigen ervaring met dyslexie was ik er toch wel erg zeker van dat deze gelijke vormen in letters als b en d zorgen voor een groot deel van de visuele verwarring. De gelijkvormigheid zorgt voor een herhaling zoals bijvoorbeeld in een patroon (zie afbeelding 1 *Visuele verwarring*). Zou de vorming van het patroon dan kunnen afnemen wanneer de letters niet gelijkvormig zouden zijn? Daar is maar op één manier achter te komen: Door een alfabet te maken met 26 op zichzelf staande lettervormen en dit in verschillende testvormen te verwerken. Ik ben begonnen met het opzetten van testen waarbij de gebruikers een tekst mochten lezen waarbij elke paragraaf in een ander lettertype was gezet. Ik gebruikte bestaande lettertypen en natuurlijk het nieuwe ontwerp.

Read Regular is ontworpen zonder te kopiëren of vormen te spiegelen. Hierdoor is het aantal herhalingen van vormen verminderd en dit heeft minder visuele vervormingen (bijvoorbeeld het swirl effect) tot gevolg. Het doel is om aantrekkelijke typografie te ontwerpen die de interesse van de lezer vasthoudt en voorkomt dat hij of zij verveeld of gefrustreerd raakt. Er kan op verschillende manieren diversiteit in tekst aangebracht worden. Het is duidelijk dat typografie voor een roman verschilt van typografie voor een tijdschrift of een uitgave voor het onderwijs. Toch kan een roman duidelijk en interessant

De reacties op de testen waren positief voor het nieuw ontworpen lettertype. Wel was het nog veel te grillig. En toch merkten de gebruikers op dat er iets was dat het lezen

Visuele verwarring

Tien procent van de sprekers van Germaanse talen heeft te kampen met een leesprobleem. Dyslexie is een combinatie van vaardigheden en moeilijkheden die hun invloed hebben op het leerproces. Dyslexie komt voor ondanks normale intellectuele vaardigheden en onderwijs en is niet afhankelijk van sociaal-economische achtergrond of taal.

The British Dyslexia Association

plezierig maakte. Zij konden de reden hiervoor niet benoemen. Ik wist toen dat ik op een goed spoor zat en dat mijn gevoel wel eens zou kunnen leiden tot een lettertype dat het lezen met dyslexie zou kunnen vergemakkelijken.

Naar aanleiding van deze eerste testen heb ik het ontwerp, dat in eerste instantie vooral een visualisatie was van mijn idee, verder uitgewerkt. Het grillige effect moest er als eerste uit. Ook waren de letters te smal. Het proces werd toen een combinatie van lettertekenen, testen met gebruikersgroepen en het voeren van gesprekken met zowel typografie- als dyslexiedeskundigen. Per testronde kwam de vorm van het lettertype steeds dichterbij het uiteindelijke resultaat. Vooral de testen met gebruikersgroepen waren aanleiding voor de volgende stappen.

Naast alle letters speelden de cijfers ook een belangrijke rol voor het lettertype, omdat toch wel bekend is dat deze vaak door elkaar gehaald worden. Voor de cijfers heb ik hetzelfde principe gebruikt: dus bijvoorbeeld niet de 6 gebruiken om de 9 te creëren, maar een nieuw cijfer tekenen voor de 9.

Toen het hele proces was afgerond en het lettertype *Read Regular* gereed was, heeft er ook nog een aantal uiteindelijke testen plaats gevonden. Deze testen zijn opgezet en afgenomen door zowel mijzelf als door derden. Ik heb mogen ondervinden dat het testen van een lettertype voor een specifiek doel geen gemakkelijke opgave is. Bij de testen is heel belangrijk dat je een resultaat krijgt dat alleen afhangt van het gebruikte lettertype en niet van factoren als verschil in papier, print, formaat, lichtval, omgevingsgeluid, motivatie en dergelijke. Met name de motivatie van de gebruiker bleek grote invloed te hebben. Een voorbeeld hiervan is: 'En waarom kies je de linker van de twee voorbeelden?'. 'Omdat ik altijd links kies.' Dit antwoord is nutteloos voor het onderzoek, omdat het helemaal los staat van waar het om gaat.

Sinds het uitkomen van het lettertype in 2003 werk ik samen met een aantal uitgeverij om vooral series van kinderboeken te produceren die gebruik maken van *Read Regular*. Wie had dat gedacht! Een aanpassing op kinderboeken die kinderen kan ondersteunen bij hun leesproblemen. Vooral door mijn eigen ervaringen als kind, geeft mij dit veel voldoening. ■

Read Regular

Actief met ckv

Onder redactie van Wil en Hans Weikamp

Docentendagen

Steeds meer musea en instellingen rekenen educatieve activiteiten tot hun kerntaken. Hoewel de financiële middelen beperkt zijn, worden er toch educatieve medewerkers aangesteld of wordt een gespecialiseerd bureau ingeschakeld om educatief materiaal samen te stellen. Het is nog niet zo gemakkelijk materiaal te ontwikkelen dat én de leerling boeit én de leerling laat genieten van de tentoonstelling. Toch komt er steeds meer variatie in kijkwijzers, leskisten, rondleidingen, workshops en materialen voorhanden. Op *CKplus* worden al deze activiteiten verzameld op de sites voor primair en voortgezet onderwijs.

www.CKplus.nl/po.html en www.CKplus.nl/ckv.html

Overzicht docentendagen is een initiatief van *CKplus*, want het betrekken van docenten bij de ontwikkeling van materiaal gaat nog lang niet overal probleemloos. Toch is een geslaagd educatief project mede afhankelijk van het onderwijs. Om het onderwijs *warm* te krijgen wordt steeds vaker een docentendag georganiseerd. Aanreiken van het lesmateriaal en de docentenhandleiding, de bezichtiging van de expositie en de uitleg door de educatieve medewerker slechten de mogelijke barrières. *CKplus* geeft een overzicht van deze docentendagen op haar docentensite www.CKplus.nl/docent.html

Allemaal goede ontwikkelingen. Blijft de vraag of de educatieve activiteiten ook geëvalueerd worden met docenten en leerlingen. Zo niet, schroom dan niet uw bevindingen door te geven aan de musea en/of instellingen. Iedereen kan hiermee dan zijn voordeel doen.

Museale rondleidingen zijn sinds kort ook opgenomen op de stadswandelingsite van *CKplus*. Ze zijn gerangschikt op plaatsnaam en een korte omschrijving helpt u letterlijk op weg.

www.CKplus.nl/extra12.html

Educatieve activiteiten

Educatief programma Bonnefantenmuseum omvat een groot scala aan kennismakings- en verdiepingsprogramma's voor kinderen, scholieren, studenten, gezinnen en volwassenen. Enkele voorbeelden: doe-activiteiten voor basisscholen, interactieve rondleidingen, projecten, previews voor het voortgezet onderwijs, speciale toegangsregelingen en kunstprogramma's voor studenten, workshops en evenementen voor jongeren, cursussen en programma's op maat voor volwassenen.

www.bonnefanten.nl/content/content.php?main=6&page_id=6, Bonnefantenmuseum Maastricht

Krant in de Klas biedt sinds kort een workshop cq. studiemiddag aan voor docenten. Doel van de middag is dat u met uw sectie in korte tijd heel praktische lesideeën krijgt aangereikt die u in de klas kunt gebruiken. Het resultaat van de workshop is korte opdrachten en lessenseries klaar voor gebruik in uw eigen praktijk: Hoe kun je in elk leerjaar werken met kranten? Welke krant past bij welk niveau? Kritisch lezen: feiten, meningen en betrouwbaarheid. Kranten inzetten bij korte opdrachten (1 tot 3 lessen). Een krantenartikel schrijven. Moeilijke woorden. Tekstsoorten documenteren. Analyseren van berichten. Kranten inzetten bij lessenseries. Werken met de online krant. Het duurt drie uur bij u op school. Mocht u geïnteresseerd zijn of meer informatie willen: bel of mail Marlies Groen: (06) 26798012 of (020) 4309192 of marlies@krantindeklas.nl. www.krantindeklas.nl

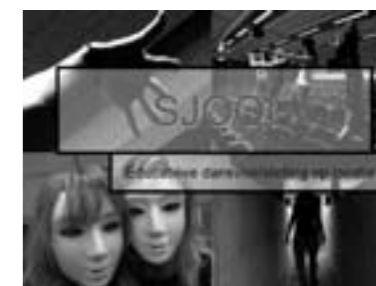
Gewoon Anders is een prikkelende kunsttentoonstelling die van 14 juni tot 21 september te zien is in *CoBra Museum voor Moderne Kunsten* te Amstelveen. De kunstwerken in de tentoonstelling gaan over seksuele identiteit en diversiteit, beeldvorming en omgaan met 'gewoon anders'. De kunstwerken uit de tentoonstelling staan centraal en zijn aanleiding om actuele thema's rond (seksuele) identiteit en diversiteit bespreekbaar te maken. Hierbij hoort een ckv-project dat bestaat uit twee onderdelen. Deel 1 bevat gratis lesmateriaal voor minimaal vier lessen met vier thema's: Kunst kijken, Identiteit, Anders? Multicultureel samenleven: Hoe ga je als samenleving om met diversiteit? Welke rol spelen de kunstwerken (en speelt kunst in het algemeen) bij multicultureel samenleven? Deel 2 is een museumbezoek van twee uur: Onder begeleiding van een ervaren museummedewerker en aan de hand van een gratis kijkwijzer en een concrete opdracht ontdekken leerlingen de tentoonstelling. De begeleiding bij het bezoek, gebruik van lesmateriaal en kijkwijzers zijn gratis. *Tumult* verzorgt het lesmateriaal en coördineert de boekingen voor museumbezoek: mail naar info@tumult.nl of bel (020) 4215129.

www.cobra-gewoonanders.nl,

CoBra Museum voor Moderne Kunsten Amstelveen

SJOQ komt naar je toe! met een wervelende voorstelling

speciaal voor jongeren. Het is afwisselend, veelzijdig en herkenbaar voor iedereen! Met behulp van filmprojectie worden allerlei soorten dans

gepresenteerd. Modern, klassiek, flamenco, hip-hop, ... De voorstelling wordt gedanst door ervaren danseressen van *Rampart Dance Company* samen met stagiaires van het *Nova Dans College*. Op locatie wordt een compleet decor opgebouwd inclusief geluidsapparatuur. En dit alles voor een zeer aantrekkelijke prijs! Ze nemen het publiek mee en zullen ze 45 minuten niet meer los laten.

www.dansgroepen.nl

Vakantie, en nu zelf erop uit...

Gelderland Cultuurland biedt t/m 31 augustus een zomer vol cultuur. Zoals elke zomer valt er ook dit jaar in Gelderland op cultureel gebied weer van alles te beleven. De gratis gids van Gelderland Cultuurland maakt de meest

aantrekkelijke evenementen in de regio's Rivierenland, Veluwe, Achterhoek en Arnhem-Nijmegen inzichtelijk. Het programma-aanbod varieert van beeldende kunstfietsroutes en spectaculair locatietheater tot verrassende concerten op bijzondere locaties en openluchtfilmvoorstellingen. Het volledige programma van Gelderland Cultuurland staat behalve in de gids ook vermeld op de website. Een overzichtskaart in de gids toont aan waar de musea, kastelen en tuinen zich bevinden. De gids is verkrijgbaar bij VVV's, verblijfsaccommodaties, bibliotheken en gemeentehuizen. Bovendien is de gids te bestellen via www.gelderlandcultuurland.nl

Robeco Zomerconcerten is komende zomer weer het zomerfestival van het jaar op het podium van het *Concertgebouw*. Het centrale thema is *Wereld van Verbeelding*. De muziek van themacomponist *Tsjajkovski* wordt onder anderen vertolkt door Jaap van Zweden, Christianne Stotijn en Liza Ferschtman. Ook artiesten als Cristina Branco en het Rosenberg Trio passeren de revue. Het festival, met 100 concerten in verschillende muziekstijlen, is te beleven van 28 juni tot en met 31 augustus in het Concertgebouw te Amsterdam. www.robecozomerconcerten.nl, Concertgebouw Amsterdam

Liza Ferschtman
Foto: Marco Borggreve

Theaterfestival BuitenGewoon biedt van 4 t/m 6 juli onder andere animatie, dans, circus, beeldend theater, jong talent, toonaangevend, vernieuwend en kwalitatief theater. Bijna alle voorstellingen zijn gratis toegankelijk. www.doedoetinchem.nl/index.php?m=7, BuitenGewoon Doetinchem

Deventer op stellen is hét internationale straattheater- en spektakelfestival. Drie dagen lang staat de historische binnenstad van Deventer in het teken van theater op stellen en spektakel op hoog niveau. Spraakmakende theateracts op stellen om bij weg te dromen of in de lach te schieten. *Deventer op stellen* is uniek in Nederland en zelfs in Europa. Het festival vindt plaats op vrijdagavond 4 juli van 20.30 tot 24.00 uur, op zaterdag 5 juli van 12.00 tot 17.00 uur en van 20.30-24.00 uur en op zondag 6 juli van 12.00 tot 17.00 uur. www.vvvdeventer.nl/11_07_evenementenOpstellen.php, Deventer op stellen

www.CKplus.nl: overzicht van bijna 400 lopende exposities, informatie op trefwoord over 1200 musea
www.CKplus.nl/extra7.html: overzicht van culturele manifestaties en exposities
www.CKplus.nl/extra12.html: 190 stadswandelingen en kunstroutes
hans@CKplus.nl: voor reacties en opgave gratis CKplus.nl-nieuwsbrief.

Eindexamenexpositie
Opening: 5 juli 16.00 uur

'08
6 t/m 10 juli

start:
Academie Minerva
Gedempte Zuiderdiep 158
Groningen

www.academieminerva.nl

 Hanzehogeschool Groningen
Academie Minerva